

## I. КАПУСТЯНСЬКИЙ

### Поет життєвої динаміки Валеріян Поліщук\*).

Видатний. Оригінальний. Свіжа думка. Бадьорий тон. Розміри багаті й різноманітні. Епік переважно і трохи лірик. З мовою не так красивою, як виразною. Невтомний і зовсім молодий (28 р.). Поет соняшної міци й динаміст. Це він, Валеріян Поліщук.

На шлях поета недавно вийшов.

Почав, звичайно, на теми кохання й страждань неньки-Вкраїни.

Але зараз його творчість розцвіла в квітку трохи модерну, та все-ж близьку, зрозумілу, з запашистю поля й революційним запалом.

«Соняшна міць» (Київ) 1920 року, «Вибухи сили» (Катеринослав) 1921 року, «Книга повстань» (Харків) 1922 року, «Радіо в житах» (Харків) 1923 року, «Дівчина» (Харків) 1924 року,—це все плід революції, його збірки.

Це спроби птаха-літуна...

Не зміцніли ще крила, але сила в них є,—понесуть високо й далеко, до нових обривів та ідеалів, що відкрилися в наші часи.

Революційний, але з рефлексією, сумнівами. Син своєї нерішучої нації.

І у нього спочатку було, як у Сиволаня з поеми «Ярина Курнатовська»,—

«Серце роздерлося надвбе,  
Мов завіса на Голгофі,  
Бо розколовся України світ.  
Одна скривавлена частина серця з тіми,  
Що за відродження країни...  
... А друга половина серця—  
Це мільйони окрадених на земній кулі».

А от княгиня Ольга. У першій поемі Поліщука даний образ княгині Ольги, що за смерть свого чоловіка Ігоря Коростень спалила, прив'язавши горобцям до хвостів трута.

Це літописна легенда в реальних тонах, хоч уложена вона в застарілі тиски ямбів та анапестів, які не можуть дати місця щирості вислову почуття.

Ольга вийшла грішною, мужньою, жорстокою й красивою, такою як уродилась од колишнього матріярхату, хоч трохи й стилізованою поетом-романтиком.

\*) Зачит. на засід. Секції Укр-го письм. Харк. Н.-досл. катедри Істор. України 11 жовтня та на Секц. Укр-ої мови Н.-д. кат. языкознав. 16 жовтня ц. р.



Пробудження соціальних тенденцій у В. Поліщука вже в цій, першій по часу написання, поемі спостерігаємо, — йому дорогі інтереси пригніченого смерда. Війна для нього неприпустиме зло. — На неї

«Людей женуть, мов овечок!..  
А чи прибу́де що від того  
Чесні́м плугатарям? О, ні!..  
... За щó-ж іде той люд на люд?  
Із-за умóвности людськóї!» <sup>1)</sup>

У цій поемі поет торкнувся й питання про вільне кохання Ольги. Пізніш Онан із біблії й учений Ньютон, герої поем їх назв <sup>2)</sup>, теж розв'язують, але вже по іншому, проблему кохання, того звичайного, фізіологічного, що спочатку п'янить, а потім холодить і гнітить обов'язком продовжувати рід. Для вільної людини, героя, поета чи творця науки воно, не платонічне, не потрібне. Краще звільнитися від пут ув'язливих кохання, хоч, може, й не по способу Онана, а просто відданістю своєму творчому генію.

Людині здається, що вона «нове життя творить по власній волі»,

... А де́ та воля, коли ти по́рох

Нікче́мний у безме́жнім ві́хорі пло́діння?».

Вільним, «як окіян», можна бути тільки без нього. Ньютон відмовляється від своєї коханої навіки, щоб послужити людськості. Вся його енергія віддана науці.

Велич духу цього вченого перемогла в ньому фізіологічно-полове тяжіння, а сублимат енергії пішов на славнозвісні винаходи.

Проблема його життя розв'язується поетом на підставі життєпису.

Ці погляди межуються у В. Поліщука з потребою прихилити свою «спергаменовану думками скрань до жіночих сповнених грудей», «жагу задовольнить і народити дужих».

«О, як ми любимо тепер дівча́т,  
Ми, мільйони молоді́х, пригрі́тих со́нцем,  
Ми, що свої́м дихання́м хо́чемо спóвнити землю,  
Як радістю власні груди», —

каже він в одному місці («Кн. повстань», 28 с.).

І це для того, «щоб знов плодитись і вічну кров переливать з минулого в майбутнє».

На думку поета, «любов всім світом рухає», і тому-то до її мотивів він звертається часто. Він визнає, що її потоку не спинить «і не обмежити ні класою, ні краєм, ні часом, ні простором» («Кн. п.», 29 ст.).

У віршах цього роду В. Поліщук іноді буває нескромно-відвертим, а іноді просто цинічним (порів. «Контрасти», «Градація», «Імпресію почуття», «Баль», «Пісню», в «Кн. п.»). У розділі «Любов» збірки «Радіо в житах» (с.с. 10—25), останньої доки, він стає тоншим, чутливо передаючи нюанси кохання, видно вже свого власного. Значіння жіноцтва тут навіть гіперболізується.

<sup>1)</sup> «Сказання давнее про те, як Ольга Коростень спалила. Ліропоема». «Січ.» Книга II, 1919 р. 18 стор.

<sup>2)</sup> «Онан» надруков. у «Книзі повстань», Харків. 73—84 с.с., «Ньютон» нині друкується в збірці поем П—ка.



«О, як я люблю тебе, жінко!  
 Ти така велика, безмежно велика,  
 Як океан, якого я ще не бачив ніколи,—  
 Лишень уявляю.  
 Ти така глибока,  
 Як його холодні цілини.  
 Всі ви—така зліва чуття:  
 Ціле людство захлинається в тому нектарові,  
 Як дитина вином» («Гімн жінкам», 24 с.).

Але в ліриці своїй В. Поліщук з найбільшою силою виявляється, як поет соціальної течії і тенденцій. Більшість сучасних поетів, що привлащили собі право бути бардами революції, не дісталися до його досягнень. Тут він ширший, самовпевнений, свідомий себе й дужий.

«Була душа моя до останнього часу,  
 До революції,  
 Заківана.  
 Я міг ходити і прозоро думати про красу,  
 Співаючи на поетичній лютні...  
 Прийшла революція.  
 Я кинув лютню...  
 ... О, тепер моя пісня стала  
 Могутня, стоголоса» («Кн. п.», 17 с.).

Такою вона є тому, що поет оспівує вулканичну лаву, яка змалює на тлі життя—

«Привабливо-яскраві визерунки,  
 Що ясністю своєю віступлять зі всіх мелодій,  
 Перемагаючи усе».

Поезія бурхливої революції йому близька й зрозуміла, і не тільки в своїх порівняннях ідеалістичних, а і в проявах чисто реальних, навіть негативних (напр., в «Сучасному місті»).

Припускаючи можливість перемоги сили, ворожої революції, поет її жахається.

Він задавлює в собі, хоч і з великими муками, національне почуття во ім'я встановлення братерства вселюдського. Поет відчуває себе часткою всього людського колективу, як і Уїтмен.

«Всім я вам близький, в кожному частка моя.  
 Для цього гурту, для всієї людськості  
 живу». («Кн. п.», 33 с.).

Він певен, що звільнені раби волі вже не загублять, ніколи не будуть знову розіп'яті, що всі зуміють звільнитися від пут моралі гупої, що зіллються люди, стануть монолітом. І він звертається до «Людини».

«Коли станеш вільна сама в собі  
 і сама для себе,—

Тоді цілий світ буде для тебе і ти для нього,  
 І ворога свого нігде не побачиш ніколи» («Кн. п.», 45 с.).

Масовий рух йому дає стимул до творчості, поскільки поет до нього причасний.



«Придушигь тебе той мільярдвий натовп  
Відтінків людських душ,  
Зате й натхнення дасть високе,  
Що творчістю своєю ти каміння зрушиш»  
(Тамо-ж, 65 с.).

Метою його стає—«громом прогрімить у просторах визвольної бурі».  
Поет твердо вірить, що нова республіка вийде переможцем із усіх  
негод, що вона, як той лицар, усе поборе.  
Настрій його—надійний. Недаром він закликає.

«Нащо рани вередити?  
Коли жити—гордо жити!  
Прожені з душі туман,  
Серце—в кріцю! твердо стань:  
Тобі треба далі, йти  
До мети».

#### ТЕМИ ПОЕМ І ЛІРИКИ

Шукає він людини дужої, «Бунтаря», що зуміє згинутися за свою віру,  
яка життя вбачає вічне в тому, щоб «власним сявом засяяти, духом не  
вмирати». Отакі,—сподівається поет,—сильні, герої, наблизять час який

«Прихилить місто до села  
І змиє всю душевну кóпоть,  
Що з диму воєн налягла».

Тоді тільки настане той час, у якому

«Машина голосом мелодій  
Замість гарчання заспіва.  
Звучком фанфар гудки замінять,  
Як почуттям бліді слова.  
І ратай плугом електричним  
Між робітничих пройде вілл,  
А ярма сплять, де одвічним  
Рабом ходів голодний віл»<sup>1)</sup>.

Такий останній акорд його поеми.

Предка робітника знаходить він у «Великому Хамі», синові Нояга.—  
Батько після спасіння від потопу напився, і він насміявся над ним, голим,  
звіроподібним, обдутим деспотом-самолюбом... Сем і Яфет прикрили, бо  
були фарисеями, чемними паннами, що бачать усе очима закритими. Їх нащад-  
ками є наше міщанство. Хам лишився без спадщини ображеного батька,  
але в нього є дужі руки й вільний та сміливий дух. І за ним, за його  
синами, міцними борцями—майбутнє.

Зате його «Людяна поема»<sup>2)</sup> є філософія на тему Шевченка  
«Все йде, все минає». Місцями незграбна й багатозначна, вона все-ж має  
і реалістичні сценки часу революції. Загальний тон її—песимістичний.

<sup>1)</sup> Див. «Книгу Повстань», 97 стор.

<sup>2)</sup> Надр. у збірці «2» (В. П-ка й М. Хвильового), Х., 1922 р., і в «Шляхах Мист.»  
1922 р., ч. 1, 6—8 сс.







А ось-де опис нічної зливи.—

«Дош іде, співа й ридає,  
В ринві стукає вода,  
Наче бондар набиває  
Де на бочку обручі...  
Стуку, стуку—гучно звук  
Лічить, кида крапель стук  
І розносить уночі  
Ті плачі («Кн. п.», 51 с.).

Не менш яскраво змальована й «хуга»:

«Вітер виє, виє-дме  
Шапку снігу підійме  
Кине з кручі—вихорці, вихорці  
У сідому молоці» і т. д. («Р. в ж.», 9.).

Або сумування:

«Покірний сум (хилився сивий колос) («Р. в ж.», 6).

Багато подібних алітерацій у нього є всюди в поемах і ліриці (порів. «Цвіркуни»).

З більших речей В. Поліщука звертає на себе увагу «Ярина Курнатовська»<sup>1</sup>). Це є ритмований, уложений то в ямби, то в білий вірш, то навіть у прозу, як «Енеїда» Котляревського, роман-епопея сучасної революції. Все змальовано штрихами життя.

Тут і завмирання буржуазії й громадська війна, і контр-революційна змова, шовіністичні вияви. Імпресіоністичні уламки на реалістичній основі. Скорій образки, ані-ж суцільний сюжет.

Паразит Ліда Птичкина й Ярина Курнатовська—панна, що змогла стати партійною, яка пізнала,

«Що робітник і його пан  
Це два в ненависті начала,  
Як тиха заводь і буран» (20 с.).

Комісар Грабенко й білий капітан, що в нього закохується чекистка Таня.

У всьому видно спостережливість, знання громадської психології й сучасного життя, розуміння його темпу, переданого відповідним ритмом віршу.

Коли в ліриці фіксувалися окремі менти, то тут маємо спробу охопити всю переходову добу революції.

Жовтневий переворот, відірваність есерів од пролетарської маси і їх через це безсильність, вплив Леніна, яко проводиря пролетаріату й прибічника машинізації життя,—це тема недавньої поеми В. Поліщука—«Ленін»<sup>2</sup>).

Вона бере особу Леніна ретроспективно, хоч і не відходячи від неї на століття, у два менти його праці за революційні часи: агітації за знищення установчих зборів і участі в економічно-технічному відродженні республіки, коли на чергу стала електрофікація та проект використання атомної енергії.

<sup>1</sup>) Надр. вперше в «Шляхах Мистецтва», ч. 2, 1921 р., сс. 20—34 і окремо, Х., 1921 р., 72 с. іп 8°. Зараз вона передруковується з доповненням у де-кілька розділів.

<sup>2</sup>) Харків, 1923 р., 40 с., іп 16°. Вид. Всеукр-го Упр-ня Сел-х. Будинків.



Вплив цього генія на маси—незрівняний і виділяється у сьайві переродження типових робітників Усова й Козлова, що з них першому було доручено в Ц.К. партії ес-ерів забити його на виступі в Олександр. Народ. Будинку перед масою робітників. Усов, під вражінням од промови Леніна, переходить до комуніст. партії і працює на фронті громадянської війни хоче викупити свій гріх. У ньому проснувся робітничий інстинкт: він відчув, що проводир і маса зразу—одно, що вони тісно зв'язані.

Масовий рух захопив цих робітників, як вражає він і читачів, затиноючи навіть самого Ілліча, хоч у сюжеті й фіксується певний історичний мент, освітлений ідеями поета. Події змальовані в глибину, хоч і лірично.

Поет преклонився перед колективним «ми», перед майбутніми його здобутками, перед єдиною волею й чином, що ведуть до соціалізму через роки важкої боротьби.

І Ленін тут є до певної міри символом. «Ленін втілення волі пролетаріату до перемоги, його центромозок, його колективні вуста. В цих устах ніколи не почуєте вузького, мізерного «я», лише широке, могутнє «ми»,—каже С. Пилипенко в передмові.

Поет повірив у правоту повстань пролетаріату, захопився ними й проспівав їм дифірамб, висловлюючи цим настрої молодої інтелігенції. Він зрікся індивідуалізму, для змалювання руху колективу, чого й досягнув. Поема є політичним літописом сучасника революції, який змальовує великі події, зрікаючися фантастики й формалістичних узбічень.

Зовнішні прийоми відповідають змісту. Ритм поеми—верлібр динамічний і музичний. Він «нагадує собою,—по вислову критика З. Бядулі,—немов російські простори, гудіння фабрик і гул гарматної стрілянини часів громадянської війни». Ця поема легко й приємно читається.

Твір має силу образів більш або менш яскравих, соковитих, як і порівнянь у народньому дусі. Тут і «мідний биль зарізаного паровоза на вокзалі» і «війна..., як пантера в кущах», і образні вислови на зразок—«тепер розірветься, як слива, серце», «почали прокидатись гудки», «лишився сам, як постріл між огнями, як заздрість до братів, як сім'я на асфальті» (12 с.), «Силами двигить уся вселенна, як велитень завод») і т. д. їх можна-б налічити багато.

На внутрішній гармонії образів побудована форма твору.

Над вивченням доби поет попрацював чимало, що видно з виявленої тут ерудиції й багатства спеціального лексикону.

Твір усе-ж має й де-які хиби, як це помітив П. Шубін (в статті у «Коммунист'ї» 1923 р.).

Скажемо, маленька неточність у промові на мітингу:

«Прийшов час,  
Час виступати зараз  
Проти царату,  
Проти ворогів робітчого люду».

Останнє—вірно, але царату в той час уже не було.

Невірна хронологічно думка, що вже під час нападу на Леніна, влітку 1918 р., заводи «бур'янами заросли» і

«Потрбху  
Почали прокидатись гудкі,  
Скликати знову до праці.  
Там одін,  
Там через тиждень другий і т. д. (7—8 с.).



Це було пізніше, після розрухів громадянської війни, у 1919 році.

Промова Леніна занадто краснорічна. Засідання, на якому вирішують його вбити, занадто врочисте, з «холодним потом і пропасницею в руках», з промовами й голосуванням. Зміст—примітивізований, але вислови могли-б бути лаконічнішими.

Все-ж В. Поліщук своєю поемою-романом довів, що сучасний поет, хоч би навіть він був інтелігентом (а він—походженням селянин з Волині), може стати в близькі стосунки до життя робітничого колективу, революційних традицій, зрозуміти його й передати відповідно художніми засобами.

Твір його не має укінченості й узагальнень ширшого порядку, йому бракує трохи «нової психологічної домінанти» (Коряк), але він, разом із гімном соціалістичній культурі «Асканія Нова», показав поета в новому світі:—зречення індивідуалістичних шукань і приєднання до колективу.

Поема всюди звернула на себе увагу й зараз перекладена вже на—німецьку, білоруську й російську (невдало, за редакцією Г. Петникова<sup>1</sup>), мови.

Недавно В. Поліщук, після довгого й уважного студіювання матеріалів, закінчив, хоч ще не видрукував, розпочатий у 1922 р. «роман ліричний»—«Сковорода»<sup>2</sup>), написаний стилізованою прозою, яка в найбільш напружено-ліричних та патетичних місцях переходить у вірш, що його любив філософ для своїх поук і сентенцій. Мова селян у ній передається такою-ж прозою.

Сама фабула—мало розвинена, поскільки головною темою твору являються ідеї та проблеми.

Сковорода введений тут свідком селянських повстань проти дідичів Слобідської України другої половини 18-го стор. (Турбаївська катастрофа). Панство з козацької старшини закріпачувало собі селянство, овіяне ще духом запорізької непокірливості.

Сковорода-ж, як і його пізніший прихильник 20 стор. Лев Толстой, належав до гурту непротивленців, що ладні були працювати завжди над самовдосконаленням та самопізнанням, будучи в значній мірі чужими обом сторонам.

Повстанці обурюються в поемі його мирною проповіддю. А він, любитель природи й абстрактних питань про смерть, божество та матерію й щастя—в собі, теж їх не може зрозуміти.

Його думки були далекі від життя. Але він умів прикладом і добрим або гострим словом впливати на сучасників усіх станів, пробуджуючи в них розум і моральні почуття. Він, як міг, боровся зі злом, дбаючи не тільки про свою душу. Два початки—буря й добрість м'ягка—жили в ньому, смертельне й вічне привертало до себе його увагу.

У поемі й даний образ Сковороди, яко людини з глибокими й пристрасними думками про таємниці життя, з елементами провінціалізму в світогляді, з хаотичною й упертою, правдивою козачою натурою, самотньою і малокорисною для людства.

Находячи щастя для себе на пасіці й у шуканні бога, Сковорода поучав тому-ж і зморених зів'ялих людей.

<sup>1</sup>) Изд-во «Путь просв.», Х. 1923, 56 с., in 8<sup>o</sup>.

<sup>2</sup>) Частина видр. у «Вістях» (Х.), 295 і в ч. 5 «Шляхів Мист.», 1293 р. сс. 12—16 (ритмоза-урилки).



«Пізнайте самі себе,  
А радості усім настачить,  
Бо кожному по його сілі бог дає.  
Земній-ж блага—тля!».

І це—тоді, як у їхній душі прокидався протест проти старшини, у якої «в дворянстві дметься, аж репається од пихи, роздуте салом рило, хоч обрана була народом цілим», яка виганяє тяжко працювати на панщині. Вони бажають загибелі таким, як Сковорода, пророкам і гостро їх кленуть, докоряючи.

Нехай їм прókлятим—  
Кіло́к у пельку  
За наше го́ре, піт і сльóзи!  
А ти, облúдлива істото—  
Ти не панáм і не для нас,  
А сам для себе та для свого бóга  
Пишаєшся смире́нством,  
Та у чеснóтах прієш»...

Фінал виступу відірваного від життя й оточення мироносця трохи для нього несподіваний.—

«Спочатку го́мін—  
Потім бóря—  
Бунт»... («Шл. М.», ч. 5, 16 с.).

Така колізія є більш природною, ані-ж уявлення Сковороди революціонером, як це маємо у талановитому фрагменті—«симфонії» П. Тичини тої-ж назви<sup>1)</sup>.

Недавня поема В. Поліщука «А дигейський співець» присвячена визволенню за часів нашої революції кавказького племені адиге, що його історія в минулому нагадує дуже історію України,—це крок до вироблення в поетові інтернаціонального світогляду й співчуття до долі всіх народів. Він сам звертається до музи.

«О, моя пісне буйна,  
Не про квіткі співать  
Судилося тобі,  
Не тільки прадідів щербатих,  
Із гробу воскрешати  
В ділах яскравих для нащадків,  
О, ні: нам про живіх кричати треба,  
Щоб ставити нове,  
Що буде сяяти віками прийдешнім  
Льодовиком у соняшнім вогні.  
Я хочу кинути піснями,  
Моїм адиге бішеним і ніжним»  
Слова братерства й рівності у праці<sup>2)</sup>.

Поет хоче знищити перегородки межі народами. Твір його високохудожній.

<sup>1)</sup> Короткий аналіз обох подає М. Плеваков статті «Сковорода в світлі художньої літ-ри»: «Книга», ч. 1, (1923 р. X. 11-17 сс.

<sup>2)</sup> «Навейшая українская паезія» в часоп. «Савецкая Беларусь», ч. 292(989), 21-га 2 сьнежня, 1923, 2 с.



Білоруський критик З. Бядуля так формулює своє враження від цього твору (переклад): «Поема пересипана, як гарними вишивками, чарівними, красивими образами, які нагадують собою фантастичні визерунки кавказських гір і проваллів. Своєю мелодійністю й ритмікою склад віршу немов передає музику кавказських бурливих річок і водоспадів. Та і взагалі відчувається на всій її архітектоніці видатний мистецький смак поета, який навіть у побудовці українських слів, їх звуках творить ілюзію Кавказу. Читачеві здається ніби він чує енергійну, темпераментну, уривчасту орлину мову лютого з кавказських племен»<sup>1)</sup>.

Не можна не погодитися з цими думками хоч частково. Поема читається легко, з інтересом, пересипана кавказськими слівцями (аул, сакля, канефір, Шаміль, мада й инш.). Видно, що поет уважно проробив увесь антураж свого твору.

Тут місцями даються сильні сцени боротьби почуття й обов'язку, як у змалюванні кохання до Іскандера молоді Зурни (33).

Конфлікт елементів соціального й національного—теж близький поетові, хоч, може, й по своїй батьківщині.

— «Кавказ—кавказцям, гори—горцям,  
Земля адиге—адигейцям,—  
І геть усіх чужинців!»  
— А як же тих, що з дрібними дітьми,  
Ну, хоч-би русів неможлих?  
— Хай їдуть на Москву.  
Геть до своїх—на північ!  
Вони гнітили нас!  
— Ні, бідні не гнітили:  
Царі та жандарі...  
— Однакові! (37 с.).

Класове устремління до борні поета висловлюється міцно й рішуче

«Повстати може весь Кавказ,  
Кліща струсити кожен хоче,  
Але з'єднати треба душу гоців,  
Що пороздроблені на мови і звичаї.  
Та хто з'єднає ціле поле?  
Яким новим зіллям засіять мову,  
Щоб всі народи  
Однаково, як води, говорили?  
Я почув'ю сам  
Як сили нації моєї  
В мені занили творчими думками,  
Немов дрти над трактом:  
Простори, гей простори об'єднати,  
І жмутом всіх окривджених  
На всіх тиранів кинуть (тамо-ж 21 с.).

І співець Іскандер при агітації, як і поет при творчості, відчуває бідність мови, коли велитень затиснутий у краплю мови, не має широкого простору, без якого для творця—смерть.

<sup>1)</sup> «Адин співець». Поема. Вид-во «Черв. Шлях» Х. 1923. 48 с. Ціт. 16. с. Див. і в місячн. «Ч. Шлях», 1923 р., кн. 1.



«О, скільки гeніїв  
Пішло од нас у бeзвiсть,  
Не маючи повітря  
Та рoзмаху для крил» (24 с.)

Спасіння від цього в усій людськості, до якої прагне кожен свідомий соціаліст, чутливий поет.

«Навіщо я родився в темнім підземеллі  
Маленької, сліпої нації?  
О, чом же я не сін  
Бeзмeжних мас—числeнної порoди людства?.. (25 с.).

Жахи громадянської війни, коли гасло Церетелі «Кавказ—кавказцям, гори—горцям, земля адиге—адигейцям» мінялося на інше—«Нехай ніхто не тисне бідних», з пророкуванням «Що близьиться вже воля бідним, що землі переділять рівно всім»,—не минуло й адиге. Сотні вбитих, десятки понівечених дівчат були наслідком її, хоч і випадково. Революція все-ж перемогла.

...«Років через два  
Держава робітніча  
Допомогла адиге щирим  
Свою республіку створить,  
Де праця заплелась  
Вінком барвистих націй  
В одно об'єднання:  
Робочий люд» (49 с.).

Цей твір являється одною з кращих перлин творчості В. Поліщука. Іноді поет звертає увагу й на голод («Голодна мати» в «Радіо в житах», 30—31 с. с.) та інше громадське лихо. Але й тут він не безнадійно сумує, а показує й вихід, що його давало життя. Такою є пронизана наскрізь громадськістю «Дума про Бармашиху» (вид. Головпол. 1922). Агітаційна й дотримана в народньому дусі, вона непідфарбовано оповідає історію за політику забитого Бармаша й роботи на громадській ниві його дружини, що організувала на селі червоний загін, допомогу голодним церковними цінностями й т. ін., і була «за правдиве слово» забитою куркулями «об каміння та камінням». Бракує трохи тепла й народньої безпосередности, але тон оповідання епічний, іноді урочистий, як, напр., у фіналі—

«Ой пройдуть літа,  
Гей пройдуть года:  
Гей, розкажуть про нас,  
Ой, згадають про нас,  
Стане воля по цілому світу,  
Як жили та були в наш бунтарський час  
І старі й малі діти!!!»

Образи і розмір усюди дотримані в дусі народнього примітиву (напр., «Бармашиха похилилась, мов верба в ту осінь»). Ця «Дума», як і збірка поезій «Дівчина», що в неї увійшла частина нових творів, призначена в «Бібліотеку Селянина». І дійсно, народній стиль у віршах «На пісенний лад», піснях («Фабрична»), модернізованих щедрівках і колядках, що про горе сімейне за громадянської війни та нові сподівання говорять, для народу підходять. У них додержаний пісенний розмір.



Характеризуються вони ясним і реальним змістом, хоч іноді поет зловживає динамізмом, як от у епізоді борні бандитів з окремими комуністами «В ярах» (5—8 сс.), затуманюючи ним легкість сприймання. Переважає в них метр правильний, народній психологічно, іноді з домішкою асонансів.

«... Поскидали ярма,  
Позмітали трони—  
І свекрухи сила  
Вже як віск холоне». («Дівч.», 16 с.).

Взагалі-ж твори цієї збірки легко надаються до музичної інтерпретації. Не даром де-які з них («Ой пливе життя, як гірська вода») написані верлібром на мотив пісень Леонтовича, виконувалися вже Державним хором (Соболя) в Харкові.

Та й чимало з його творів покладено на музику (напр., «Юнацький Марш» Козицьким «Ю. М.» і «Фабрична» Богуславським, «Аеропісня» Яновським, «Дума про Бармашиху, ораторія—Толстяковим. У «Дівчині» часто додержаний просто темп народньої пісні.

«Щедрик, щедрик  
Щедрівочка,  
Прилетіла,  
Ластівочка»...  
Або «Ой була я дівчина  
Гόлая,—  
Родилась у батечка  
Сьόмая».  
Або: «Ой, рано-рано кури запіли,  
Добрий вечір!  
А іще раніше наш коваль устав,  
Щедрий вечір!» і т. д.

Іноді навіть пригадується Шевченко, з піснями про забитого козака (тут тільки червоного) та суто-народнім паралелізмом, уложеним у семи-стопний ямб.

«Не скаже зелен явір,  
Що сталося на долині,  
Не стане більш ходити  
Дівчина по калину» (20 с.).

Почувається, що для нього не пройшли даремно роки дитинства й перебування в школі на селі (Більче, Дубен. п., на Волині), в оточенні веснянок і народніх легенд. Дух їх овіває збірку «Дівчина».

Із творів В. Поліщука ще можна назвати поеми—«На полях» (К., 1920), «Нова Мадонна» (в «Дочерях октябрю», Х., 1922), що присвячена пролетарській жінці, «Капітан Шредер» (бібл. «Гарту» 1923 р.).

В останній речі поет дав образ сміливого авіатора, що, залетівши в надповітряні морозні сфери, на 11 кілометрів, падає на землю осліплім од нервового напруження, ніби покараним стихією. Він—переможений, але маса, не одиниці, а колектив, завоює й стихійну безодню неба. Це—одно з гасел культурного поступу й переконань поета.



Із надрукованих недавно віршів—цікавий темпом і темою «Пацанок» (в альм. «Гарт» 1924 р., зб.), епізод із бідунства вуличних дітей. Де-який інтерес має «Колискова» і ин. (у «Черв. Квітах» ц. р.).

Цього року в Харкові публічно була зачитаною автором нова поема, що зараз виходить окремою книжкою, «Європа на вулкані». Сюжет її взятий із життя наших часів. У поемі введена маса персонажів, од діячів великої політики на заході—Пуанкаре, Людендорфа, до учасників Комінтерну Леніна, Троцького, Мануїльського і звичайних робітників харківської преси, яких читач тут пізнає.

Ідея її головна—та, що буржуазія викликає зайву боротьбу людей межи собою, а не зі стихіями. Мета комуністів—знання, техніку, науку—прикласти на користь усьому зрівняному людству.

Із других поем В. Поліщука—де-які рукописні ще, хоч і написані раніше, як, напр., «Франко в ґруні» (символічна), «Роден і Роза» (розв'язання проблеми сім'ї та творця), «В монастирі» (релігійне питання), «Метеор» (любовна) та інші. Всього у нього творів цього жанру біля 25-и, з яких виходить книжкою «15 поем» (серед них частина відомих). З лірики друкується у вид. ДВУ «Жмуток червоного».

У нього поеми переважили над лірикою, загалом слабшою, еротичною, часто зайво патетичною, розтягнутою.

Головна його заслуга в тому, що він першим за революційного часу звернувся до сюжетности в поетичних творах. Розробка її йому вдалася більше, ані-ж М. Семенку або В. Сосюрі.

Він почав революційний епос. У філософуванні початкових поем В. Поліщука й виборі їхніх сюжетів відчувається, що його ще не охопила сила революційного запалу, що ним володіє літературна традиція поетів старого покоління, хоч-би того-ж Франка з «Моїсеєм», Лесі Українки, не завше здорова й природньо-пролетарська.

Тільки в поемах останніх він зіходить із цього шляху, вмючи знаходити у дріб'язкових фактах прояви життя революційного колективу та відповідно їх формувати. У них він являється поетом революції, що відбиває нашу добу, осяяний її перемогою. Борня пролетаріату з імперіалізмом йому тут близька, як і сучасний матеріальний світ.

Коли спочатку поет звертався за сюжетами до примітивних легенд біблій чи літопису, то зараз їх дає йому політичне життя наших часів або недавніх, по архівних, то-що, матеріялах. Це є наочним свідком, що він не тільки натхнення шукає, а й може працювати, вишукуючи й обробляючи сюжети. А це теж потрібно, коли творець хоче бути на чолі сучасників, хоче відтворювати свою добу, як змалював енциклопедист Данте-Аліґ'єрі свою.

За ним—довге майбутнє.

На думку В. Коряка, висловлену ще в 1921 р., до якої, правда, дехто поставився скептично, «Поліщук дає обіцянки зробитися справжнім епіком, Гомером революції. Не окремі фрагменти, а великі полотнища—ось, здається, його справжнє покликання («Жовтень» 93).

Дійсно, для нього, при його темпераментності й чутливості в наслідку духового зростання, був нормальним перехід од чистої до громадської лірики і потім до філософично-бунтарських і революційно-побутових поем.

Давно вже Поліщук відчув, чого вимагає конкретне життя. Його творчість прагне вже спочатку передати те, що переживає й думає пролетар, селянин, описати пореволюційну боротьбу з бандитами, налагод-



ження фабрик, то-що. Він найбільше з сучасників відбив революцію, бо, напр., у П. Тичини маємо тільки невеликі окремі речі, інші теж і мало написали й часто — односторонньо.

Через творчість В. Поліщука наша революція стала побутом. Її мотиви стали творчими, чого не знає історія народів, за винятком французького. Він ідеологічно й на практиці, у поезіях, є революційним романтиком, що бере революційний зміст за основу, але оздоблює його мріями про ідеально-щасливе життя в майбутньому, де всі будуть забезпечені, пануватиме правда, не буде підневільної праці, — лише одна робітнича сім'я. Відділя й поривання у космос. Здійснення цього чекалося в недалекому майбутньому зі всеземною революцією. Зараз-же він увійшов у полосу неореалізму, з новим побутом, з малюванням недавнього минулого, спокійними ідеями, з більш-менш усталеною революційною психологією, для чого уже більше підходять і конкретні (не абстрактні, як раніше) ідеї та образи, менш експресивні почуття, не такі тріскучі та не такі виборні фрази. Це все незалежно від Заходу розвинулося на нашому ґрунті. Зараз у нього вже немає й того переважного нахилу до соціально-громадських мотивів і соціальних тенденцій, що були недавно ще потрібні для боротьби пролетаріату за перемогу та владу. Зараз у Поліщука домінують ліричні переживання, з філософичними зернами пролетарського світовідчуження, колишній запал пройшов, але широчінь розмаху лишається, хоч поет переходить часто й до тем особистих.

Не раз критики закидали В. Поліщукові перепродукцію (О. Дорошкевич) та багатомов'я. «Багатомовність — це смертний гріх В. П-ка». «П-к летить на крилах фразерства» (про пророкування у творах майбутнього), — говорить про нього Б. Тиверець («Ч. Шл.», 1—2, 1924 р.).

На нашу думку, ні того, ні другого нема. По своїй індивідуальності В. Поліщук не може висиджувати твір роками, та при теперішньому темпі життя на це й часу бракує, — він, певне, буде згодом. А серед творів природньо знайдуться й слабші й сильніші. Поет не сидить склавши руки, працює над собою й творами, і в цьому його плюс і надія на майбутнє.

Багатство й накоплення сюжетів — природній наслідок доби ренесансу в укр-ій літературі, як думає А. Лейтес.

### УВАГИ ДО ШКОЛИ Й СТИЛЮ

Тепер трохи про поетику й стиль В. Поліщука.

Він зрікся, майже не бравшися за нього, деструкційного методу шукань у поезії і почав прямо з динамістичної конструкції. Літературно-мистецький збірник «Гроно» (К., 1920, 96 с.) був першим об'єднанням представників цієї течії (Д. Загула, Г. Шкурупія та ін.), що шукали в мистецтві відповідності духовним прагненням пореволюційної доби й бажали його наблизити до пролетарських мас, узявши все краще з попередніх і сучасних мистецьких здобутків, гармонійно синтезувавши колективне з виявами індивідуалістичними. Потім В. Поліщук ясніше ще оформив молоді традиції цієї групи. —

«Нам потрібна динаміка творчості, в наших творах має відбитися та запекла, міццю покручена, вузловата боротьба, яка бурлить навкруги»<sup>1</sup>).

<sup>1</sup>) Див. «Динамізм у суч-ій укр-ій поезії». Зб-к «Вир революції». К. 1921 р., 84 с.



Це все—замість—символізму та попередньої в собі й для себе поезії. При цьому матеріальний динамізм образів, хоч-би й стихійних, і ритму сполучується з динамізмом духовим, що полягає в ідеї.

Чим більшою буде в поезії гармонія засобів внутрішніх і технічних, погодження їх і доцільне об'єднання—тим краще.

Сила динамістичного напряду—в тому, що він прагне досягти вільної й повної гармонії розміру й змісту, побудованої не на відбиванні такту, як у старих поетів, а на напруженні й завмиранні чуття чи творчої ідеї, переданої завнішньо віршом.

Прагнення до цього, виявлення енергії й виру нового життя в поезії особливо характеризує В. Поліщука. Він конструктивіст у своїй творчості. Образи для нього—головний засіб, як і взагалі для поета.

У ній, поруч із натхненням, поет часто цілком свідомо користується тими чи іншими засобами. Серед них найважливішим є образотворчість. Теоретично її В. П-к обґрунтував у своїх статтях, практично переводить у своїх віршах. Звичайно, що тільки сюжет вимагає плановості і цілковитої продуманості, образи-ж можуть з'являтися просто в процесі творчості. У П-ка образи, як у його співця Іскандера, летять зливою, неканоничні, самостійні. Де-які з них нас вражають безпосередністю, де-які більшою надуманістю, ані-ж почуттєвістю.

Сам поет образи розрізняє, і користується ними у трьох видах: образів-слів («небо—блакитна пазуха віків»); образів-фраз, із дієсловом («там фіялкові гори лякали очі звечора дитині». «Ад. сп.», 21), і образів-картин з кількома розглянутою дією, як, напр., передзімньої природи в поменшеному образі жінки:

«Переночує ніч—і запліднить чрево.

А ранком як устане—

Квітками проросте і діточок народить,

Що бігати почнуть, галасувати

І радість наповнять землю» («Кн. п.», 24).

Причому образи, відповідно до теми й трактовки, даються по змісту чисті, інтимні, іноді алегоричні («Павук уперто й спішно заснував гарячу павутину розтопленого золота коло полудня», «Я. К.», 26) або мітологічні («І сонце підростає, мов бичок»—«Бунтар»).

По композиції вони бувають сильними й красивими, що досягається їх певною побудовою.

Скажемо, досить часто поет вживає прийому побільшення, ніби через вигнуте шкло.

«Дух мій—маятник гігантський,

Махає із безвісти в безвість» («Р. в ж.», 18).

Або:

«Слимак придушує усе, як танк.

По зарослі трав'яній пішов аж гомін-гул,

Що велетень слимак прибув. (Тамо-ж, б).

Іноді маємо образи з поменшенням, що теж яскраво передає малюнок.

«Грузовик проїхав повний діток,

Як ложка каші» («Яр. К.»),



або:

«Люди-ж, мов черви, кишать» («Кн. п.» 53),

чи:

«І безліч облич рябіє, мов риб'яча ікра» та інші.

Буває, що герой або річ відтінюється виключними фарбами:

«Глянула (жінка) гострим блиском спід вій на ворогів—  
І грім потрясе землю». («Р. в ж.», 25).

«А сам—широкее лице і зморшки коло носа,  
різб'ярені різцем упертости і часу—  
у різні боки, як проміння». («Ленін»).

Для досягнення цього живається навіть означення звуків кольорами.

«На захід малиновий крик на вітер, чи на бурю» («Сковорода»,  
«Ш. М.», ч. 5, 1923, 12 с.).

Почуття нюху передається для динаміки зоровими й моторними образами.

«Миць конвалії в'яже мене тонкою пряжею свого запаху»  
(«Р. в ж.», 21).

Світло теж змальовується моторними образами.—

«Упала на захід,

Задавлює сяйво

Чорна хмара» («Р. в ж.»).

Абстрактні речі іноді переплавляються в конкретні образи.

«Рогами в них уперся бик  
Засліпленого гніву» («Ад. Сп.», 8).

«І як говорить—мед устами» («Ленін»).

«Удوما п'ю коханки хміль» («Р. в ж.», 12).

«Нависла чулість, мов гроза» (ib., 4).

...«Тяжкі забуті привиди

Стопою кволо

Підходили аж на поріг розсудку» («Ад. Сп.», 6)

і т. п.

Кольорами іноді змальовується звук.

«Та й погруз у фіялкову тишу» («Р. в ж.», 21).

Подеколи це робиться за допомогою смакового вчуття.

«Струна співала,

Мов лялась тонка нитка меду,

М'ягка і тягуча,

А в нижніх тонах

Мастка, мов шоколад» (ib., 30).

Смаковим образом, бува, передаються й пахощі.

«П'ю з зеленої чаші вино конвалії,

Біле вино,

Що пахне, як молодість рання,

І тоненько дзюрчить» («Р. в ж.», 21).



Реальності уявлення малюнку допомагають іноді слухові образи.

«Тюр... тюр...

Тюр-р...

... Лишень глибокий яр

Дзвенить у цвіркунах» («Р. в ж.», 4).

«Півні в повітрі п'янім

Ясні голоса

Простягають кришталевими полями» (ib.).

Текучість—також одна з помітних рис Поліщукової моторної, образотворчості, напр., образ чуття—

«І річкою хлине воно через вінця,

Підхопить, закружить, як вихор билину»

(«Кн. п.», 61).

Або у звертанні до себе.

«То чого-ж ти, Валерцю,

(То зорі зітхають)

У млосну глибінь поринаєш» («Р. в ж.», 120).

І далі:

«Ах ніхто не вдихне широчіні чужої душі,

Не нап'ється чужого зітхання».

Або:

«Ще, може, гони не вип'ють серця (де гасне обрій).

(ib. 12) і т. п.

Трапляються у нього образи та метафори і в імажиністичному роді.

«Вагон цвіркуном плакав

Тонкими гострими зойками»

(загорілися букса. «Яр. К.»).

Була пожежа десь ізнизу

Зостався стін горілий труп» (ib.).

У нього—часто вживані образи, побудовані в чисто-українському народньому дусі, зі злучниками «як», «мов», «наче» й др., що наближені до широкого розуміння.

«Сірі очі,

Як гадюча шкіра,

Виблискують лускою» («Яр. К.»).

«Косили армію розп'яту,

Як з першим льодом очерет», (ib.).

«І місяць, як розколота горошина,

По небу покотивсь». («Р. в ж.», 7).

«Слова, мов жовта осінь» (ib., 16) і т. д.

Іноді маємо зразки народньої персоніфікації.

«Збоку встає молодик

Вечорниці гуляти.

Хмару на руки бере—

І пішов». («Р. в ж.», 21).

Взагалі-ж образи, якими користується В. Поліщук, зв'язані переносами процесів одної речі на другу, динамікою, незатерті й рельєфні.



У місцях із ліричним напруженням їх немає, та вони там і потрібні,—їх замінює лірична емоція. Елементи почування й уявлення тоді остільки сполучені в основному почутті, що й примітивна фраза вражає, аби вона тільки була на своєму місці й являлася виливом душевного чуття. Емоціональна динаміка тоді впливає сама по собі. Це обстоює й поет.—

«Динамічний твір може бути навіть тоді, коли окремі деталі його й не будуть по формі динамічні, аби провідна ідея була з повстанчою силою, щоб щось руйнувала або будувала» («Вир револ.», 85).

Динаміка ідеї—потрібна, поруч із динамікою образів і ритмів.

Насиченість образами його поезії—дуже велика, при тому незвичними для попередньої української поезії, руховими, скульптурними, машинними, як, напр.—

«А вихорі ці, як в доменній печі,

Вирують, готять і виють, як сирени». («Ленін», 37).

Це робить їх не для кожного читача зрозумілими. Потрібна для того де-яка освіченість. У них, як, напр., у частих згадках про радіо, є й прозирання в майбутнє.

Влучно поет якось у своїх «Бризках мислі» висловив таку думку—парадокс.

«Мистець передчуває почуття, потреби певного колективу людства, які людство ще собі не з'ясувало. Революція за три роки, припустимо, дала митцеві, найбільше чулому, 1000 образів, а пересічній людині, звичайній—3 образи. Коли мистець почне творити своїми тисяччю образів, то загал його не зрозуміє в даний мент. Але через десять літ звичайна людина приєднає до трьох образів ще 997. Тоді їй стане зрозумілою творчість, яку раніше відкидала» («Вир Револ.», Кат-в, 1921, 64 с.).

Творячи, поет стає вище загалу, але він стоїть у тісній залежності від нього й часу все-ж, хоч і може пророкувати повстання. Ритми життя—ритми його душі.

### ЯЗИК ПОЕЗІЇ В. ПОЛІЩУКА

Мова, яко сполучення слів, у В. Поліщука—матеріалістична. (Доленго).

Вона називає речі як-найсильніше, найяскравіше (через образи), опреділяючи їх часто фізіологічно, без зайвої наспіваної естетики.

Те-ж можна сказати й про його епітети. Вони не затаскано-шаблонні, а реальні по-сучасному, народнєовживані:

«салдати вошиві», «нудні зорі»,

«жовта заздрість», «сухоребрый кінь»,

«слова підлизано-мерзенні»,

«хлопчина мріє шлунок напхати пшоняною з лушною кашою» («Кн. п.», 49);

«суха помста» («Ад. Сп.», 7) і ряд інших.

Традиційних старих він уникає:

«іду полями зелено-хвилястими» («Р. в ж.», 57),

«залізним кроком» (тамо-ж, 65),

«поколотий гул» (тамо-ж),

«черстве каміння» («Ад. Сп.», 6),

«і все дзвеніло полив'яною луною» (тамо ж, 68), і т. и.



Иноді поет звертається до своєрідного гатунку гіперболізму вульгарного. —

... «Безмозкі голови дворян і крамарів  
Примусять мазати машини  
Перед польотом за кордони атмосфери,  
А ні—на смалець перетоплять  
І чоботи намажуть». («Поступ»).

У поезії В. Поліщук користується всією різноманітністю засобів трьохмірних, чітких та осязальних, зрідка реторичних чи визначених абстрактно епітетів і образів.

З лексичного боку мова його збагачена словами з селянських та робітничих кол.

Його чисто-народні, притаманні слова й вислови подеколи зовсім не визнавалися раніше за літературні, а тим паче поетичні. —

«Ой, то осінь костриця,  
Бармашиха журиться».  
«На тих лютих дуків,  
Буржуїв багатих,  
Куркулів проклятих  
Вирушати».

«Затягнуло степи родючі та зелені,  
У пекельну жару засупонило,  
«Худобу порізали, поколіли коні...  
Й усяку пашницю посмалоило» і т. и. («Дума про Б.»).

«От-от зачеберне ту щупту <sup>1)</sup> гайвороння». («Ад. Сп.», 14).

«Кружляє вкупі,

З пуп'янком майбутньої матері» (тамо-ж, 28).

«А палубу

Немов

Корова

Язиком злизала» (тамо-ж, 41).

«Кострами прискали <sup>2)</sup> кулі у вогні.

Бедраті <sup>3)</sup> барани у снідь пішли». («Ад. Сп.», 9).

«Дома хатки,—у куцюбаби грають». («Ніч»).

Часто він вживає незатертих слів, незайманих у поетичній мові: —

«Заюшливої білої ріки». («Ад. Сп.», 9);

«Як необтесане у дразочках ярмо» («Ад. Сп.»);

«Царю під ноги кинули в далеку північ —

І розчавили» («Ад. Сп.», 8);

«Ницьма прилягав» (Ib., 3).

Вживаються слова «шерех» (дрібний лід), «истик», «мичка» й інші.

Тоді, коли Поліщук доводиться передавати розуміння, відсутні в народній мові, він дає близькі їй по духу новотвори.—

<sup>1)</sup> Рос. «щепоть».

<sup>2)</sup> Рос. «тлели», «присок» — попіл з жаром.

<sup>3)</sup> Те-ж, що «кучеряві».



Бурштиньово. «Заплакали ялиці бурштиново» («Ад. Сп.», 10).

Зажерний. «Аж за хребти закинула зажерні пальці». Іб., 9).

Майбуття «Заглянули в майбуття електричне» «Ленін», 33).

Безумножарий. «В електрику безумножару». Іб., 36).

Нахлань. («Загризти співця у нахлані<sup>1)</sup> безумства». Іб.).

Цей останній новотвір невдалий: заміною корневої голосівки.

Спредвавіку («Моїх космічних спредвавіку предками наданих бажань» «Кн. п.», 21).

Спергаменований. («Дай прихилити мою спергаменовану думками скрань», 22).

Спараліжований.. («Неначе птах спараліжований, застиг аероплан», 27).

Безмеж («Дух мій розійшовсь міжзор'яним етером по безмежах всесвіту», 32).

Порошливий. («Як порошливий вітер зриває яблуневий цвіт», 35).

Безплямний («батько добрим і безплямним був».

У нього також є наклін до звуконаслідувань.

«Спішать бджілки одна по одній:

Бзум, бзум», 54).

Вживаються у нього такі новоутворені слова, як «мовчаль» (по аналогії з печаль) й інші.

Він любовно шліфує й зі смаком викристалізовує слова, взяті корнями, з народніх скарбів.

Улюблені в нього прикметники складні, що легко можуть бути завжди скомбінованими: 1) «Книга повстань», напр., подибуємо: біломатовий (12).

(Цвіт) митьоминучий (42).

(плин) мільйонолітній (8) і ин.

«З тими лавами знистожених борнею» (тамо-ж, 11).

У Поліщука помітний також нахил до здрібнених слів у народньому дусі.—

«Зашумів вітерець в осокорі:

Скоро сонечко скоро» («Р. в ж.», 20).

«Черідка зір пила по синьому небу» («К. п.», 45).

«Неначе білих качиняток табунець» (тамо-ж).

«Не панки посіли тут,

А з робочих лав» («Гості», Л. Н. М., 28/IX—24 р.).

«І хоч прийде літечко —

Для мене-ж холода» («Р. в ж.», 8).

У двох останніх прикладах маємо й своєрідне скорочення речень для динаміки.

«Мої чуття, засипані грузом турботних днів,

Ти зворухнула враз, маленьке дівчинятко». («Р. в ж.», 17)

і т. инше.

Цей прийом дуже утоншує й робить ніжною його особисту лірику.

Иноді поету слів бракує, або треба надати певний колорит твору. Тоді він звертається до російської або ц.-слов'янської (при біблійних мови: сюжетах)

«трусливо утікають» («Р. в ж.» 41),

1) Рос. «порыв», порівн. «нахлынуть».



## ПЕРЕКАЗИ

«Наш мозок зачадів,  
Заснитився у копоті лучини» («Ленін», 33);  
«Та здержуватися мусів, щоб не впасти  
В обійми жорстокі рівнодушній згубі» («Ад. Сп.», 20).  
«То кожного обмуслить» («Кн. п.», 83).  
гаряча, огнено-біла жижа (рос. «жижа», 17)  
що все поруйнував, мов вихор огнеликий (35)  
Він любить російський засіб утворення дієприкметників на:  
-чий («Наше, загасше життя  
-юний і палаючий дух», («К. п.» 43.);  
-вший («Нове кладовище для прогнівшого миру» 14;  
«по наступившій литці б'є» («Кн. п.», 14)  
-щий («В грядущих поколіннях», «Кн. п.», 82).

Свідомо ним це робиться іноді для економії часу (укорочені вислови, замість поширених). Таких русизмів можна було б уникати, — вони порушують вимоги сучасної граматики.

Багата ще у П-ка народньо-рослинна термінологія (буркун, шпо-риш, горошок, конвалія, конюшина і т. п.).

Поет володіє селянсько-землеробським і ремісничим та промисловим (рибальським, теслярським, то-що) лексиконами. Поступовно збагачується його словник технічний і науковий у творах. Це дає йому ту широчінь творіння образів, порівнянь, епітетів та висловів думки, якої, здається, не має ні один із сучасних українських поетів, що в більшості володіють переважно міським, інтелігентсько-робітничим запасом слів та вражінь і часто відриваються від села, коли вони з нього вийшли. Їх мова поширюється елементами російської, жаргонізується.

Таке, як у Поліщука, багатство лексики було для свого часу хіба у Л. Українки. Характерні для Поліщука синтаксичні одміни зводяться до таких основних.

Уривчатості мови дати й прийому каденції чи завмирання дії в вірші. Іноді в сполученні з укоханою ним формою запитання.

«Скажіте,  
Де ця гранітна віра наша, де?  
...Під Києвом в окопі...  
На Перекопі...  
Озвалось луною  
Долиною» (ib., 9).

Дуже улюблена ним форма паралелізму поширеного на весь вірш, що маємо його, напр., в «Животворчому» духові («Кн. п.», 3—4 сс.), де образ орла на ідолі ілюструє образ революційного духу.

Речення у нього часто бувають досить довгі і сполучуються навіть незалежні злучником і в біблійному стилі, як от у вірші «Нові часи».

«І час новий прийшов...  
...І не знайти у нас  
Вже тартарена тараскотня...  
І співробітник редакційний зимове мучить сонце.  
І за півфунта цукру  
своєї милої Крицеву душу полоню» («К. п.», 10—11).



Иноді вони навіть скидаються на прозаїзми, коли не уловити ритму при питанні.

Часто він уводить у вірші діалогічну форму.

Вона може змінитися і монологічним оповіданням.—

То вона мені казала:

«Як була маленькою,

Ой і плакала я плакала,

Коли батенька побачила за ґратами

А багаті ті каси казенні і т. д. (ib. 12 с.).

Цей прийом маємо ширше приміненним у поемах «Онан», «Великий Хам», «Ярина Курнатовська».

Такі головні своєрідні засоби його стилю в сфері композиційної організації найпростіших синтаксичних груп.

Поет перебуває в своєму колі звичних символів, образів і певних формул для їх утілення.

Є у нього певні слова (як революція, пролетар, кохання, наука) осередками семантичних сфер, на тлі яких наслоюються ряди символів, що з'язані асоціаціями шляхом довгих аперцепцій, освітлюючи одні других та набираючи емоціонального вісу й значности. Але про це іншим разом

#### РИТМ І МЕТРИ ПОЛІЩУКОВИ

Поетичним метром, прийнятим у В. Поліщука, є верлібр динамічний, ритм поступової індустрії, що змінив високі підківки сонетів і романсів наших неокласиків і символістів. Оздоблюється він то асонансами, яких, на його думку («Вир. Р.» 88), повинно бути на  $\frac{2}{5}$  рядкових кінців у віршах, при  $\frac{3}{5}$  неримованих, напр.

«Заглядають прозорі очі

І воркують до мене слова:

Ти мій милий хороший хлопчику,

Де твоя буйна голова? («Р. в ж.», 24);

то дисонансами:

А Усов, хоч і пручаючись,

Ішов думками за Леніном («Л.», 17).

У нього трапляються іноді дієсловні рими, особливо в стилізаціях під народні пісні.

«Ходила та гуляла,

Милочо дожидала» («Дівч.», 20).

Вживає він і жіночих рим, як напр.:

«А я тут, у своєї старої,

Що в сиді окуляри бурчить.

Чи летіти нам горою,

Чи на теплій землі спочить?» («Р. в ж.», 24).

Вони замедлюють темп віршу й пом'якшують його, чи роблять сумним, в протилежність енергійним і сильним чоловічим римам, з наголосом, на останньому римованому складі.—

«Над тобою і мною і тою,

Що іскристі нам болі несла.

А тепер ми розбили любов'ю

Ту прозору мінливість зла».



Прийом каденції, коли поет спиняється на низьких нотах, і ритми замирають, теж звичайний для нього.

«Ми хочемо на хвилину побуть  
Осторонь» («Сон. м.»).

Із правильних метрів ямб переважає у В. Поліщука, відповідаючи його настрою, війни старому, наступу (—), тоді як до хорею, супутника ослаблення, відступу (—), він звертається рідше.

Верлір, яким користується поет з часу свого знайомства з Уїтменом, має де-які чистоукраїнські ритмічні риси, зв'язані з властивостями мови. Рядок і речення він дає часто лише зі внутрішнім ритмом; вони являються самостійними одиницями, не зв'язаними обов'язково з попередніми чи наступними, що дає привід де-кому обвинувачувати поета в аметричності. Правда, він нерідко зловживає де-якими прийомами, скажемо прозаїзмами, які є в більшості його віршів, навіть там, де ритмовість була-б не зайвою. Але чаще вони бувають яскравими і потрібними для затримки ритму, для вражіння. Цей прийом стоїть у тісному зв'язку з користуванням вільним віршем, який вимагає значної технічної вмілості.

Прозаїзми, зараз, напр., широко вводяться в поезії західньо-європейськими експресіоністами.

Пробував де-що написати В. Поліщук і просто музичною прозою, скажемо—«Новітню казку» з «Чотирьох мініатюр»

(«Гроно», К., 1920 р., 38—40 с. с.).

Не все у нього вистигло, особливо в перших збірках («Соняшна міць», «Книга повстань»). Це більш усього треба сказати про ритм, що він його там підбирав для перлинок своєї соняшної радості. Мало було вдалим замінь рими асонансами, траплялися банальні сюжети, що при революційності настрою не знаходили відповідної динамічної оформленості, і не було й композиційної витриманості, хоч би, напр., у «Контрастах». Але є серед віршів і суцільні, пройняті одним настроєм,—багатобарвні, як «Літне».

Публіцистичні речі у нього були слабшими, часто нехудожніми, хоч у масових, агітаційних творах він відгукувався на події, давав те, що було потрібним і корисним для менту. Більші речі його переважно обслуговують інтелігенцію.

## ЛІТЕРАТУРНІ ВЗАЄМИНИ ТА ВПЛИВИ

Що-до впливів на В. Поліщука літературних, то можна було-б на ньому, крім Е. Верхарна й У. Уїтмена, помітити ще сліди західньо-європейські (експресіоністів) і східні.

Життєрадісний Уїтмен, реформатор віршу в бік аримованості, був для нього значним авторитетом на початку творчості, що не раз підкреслювалося критиками (П. Тромовим<sup>1</sup>) і ин.). Скажемо, вірші «Людині», «Мій дух», «Сучасне місто» й др. є безпосереднім наслідуванням йому, його віршам: «Ми двоє хлопчаків», «Пісня про великий шлях», «Пісня про самого себе» й ин.).

На думку проф. О. Білецького, поет «у перших своїх речах просто переказує його». Але дуже зближувати їх не можна.

<sup>1</sup>) «Од ясної панночки до Уїтмена». «Вир. Револ.» 1921 р. Катер-в.



Сам В. Поліщук так одмежовується від американського собрата, якого він знає й любить.

«Ні, я не Уїтмен.

Новий я, невідомий!

В мені-бо сила й біль працюючих рамен.

Я йду в передній лаві з тими,

Хто поступом стихійним серед грому

Іде, мільйони літ, без ліку, без імен...

...Мені всміхаються по всій країні села...

Робочої України живе в мені душа.

І їй моя любов, як пісня комиша». («Р. в ж.», 27).

У В. Поліщука є життєрадісність, як і в поета майбутньої демократії У. Уїтмена, але в нього далеко більше революційної активності, ніж у його попередника.

Перша риса у її виявленнях добре схарактеризована М. Доленгом— («Проблема життєрадісності», «Арена», № 1, 1922. X. 6—7 сс.). «Є дозвілля. Звідтіля нахил до ідилічності, простоти і т. ін. Зі соціальною пасивністю у зв'язку стоїть естетичний еклектизм що-до форми, яка стихійно наближається у П-ка, напр., до усталеної Уїтменом (виробленої) аморфності. Властивий природі стиль злегка брутальної, безумовно чистої цінності був природньо засвоєний Уїтменом, і не знаю вже в кого, у Уїтмена чи у природи, почав учитися тому-ж наш П-к. Погляд на штучність, як на брехню. Еротика принципово чи природньо примітивізована до голого інстинкту, але без буржуазної хижости.

Надмірна толерантність, надто вже широке, але непоглиблене до трагічної глибини почування власного «Я» характеризує зміст творів Уїтмена і, по-за-де-якими вибріками, властиві П-ві.

А над усім сонце, зорі, життя природи, рідне людині, життя людини, рідне природі, побут у космічному масштабі, як релігія».

Зіставлення нашого поета з автором «Листя трави» все-ж потребує значних обмежень.—Уїтмен пасивно восприймає образки життя, що мимо нього проходить, заносючи його в свої записи—каталоги. А В. Поліщук шукає їх у теперішньому житті й майбутньому, передає їх своєю манерою—динамічно, а до того, це головне, додає ще й сюжетність.

Верхарн теж тримається за метри й не має сюжетів,—у цих відношеннях Поліщук переважає.

Пролетарський поет, він у українській поезії формально торує зараз шлях лівого крила течії експресіоністичної, якої представником на заході є Анрі Гільбо (порів. його твір: «Краскремль»), Бехер, що його вірші Поліщук пробував перекладати, Газенклевер та інші, з їх далекозорістю, реторичністю й нахилом до матеріялістичності в мистецтві.

Своєю творчістю він повторює де-які їхні прийоми, не зміст, що за ним ті письменники звертаються часто сюди, на схід Європи.

Мотиви подібні, як і настрої, спільні Поліщуковим, та засоби й ін., можна знаходити у російських поетів: В. Брюсова, О. Блока, якого поему «Дванадцять» він переклав на укр-ку мову, Іллі-Еренбурга, з якого, напр., ним перероблений вірш «Палаючий дух», В. Маяковського, хоч останній дає перевагу точним метрам і користується імажиністичними образами.

Ними дуже захоплюватися все-ж Поліщук не може, бо занадто в ньому багато свого, непідробленого, з душі взятого,



Де-хто зауважив у нього аналогії до російського поета Ів. Филипченка (збірка віршів «Руки» й др.). Але у частковій подібності тем (еротичних, соціальних і ин.) та їх формальної трактовки можна вбачати просто випадковість, вплив, може, того-ж Уїтмена, а потім відгомін спільної обом революційної сучасності. Филипченко-ж взагалі являється на Україні величиною маловідомою і тому маловпливовою в колах поетів.

Східні формальні впливи зроблені на нього через А. Кримського («Пальмове гилля» й ин.) і переклади, напр., з Шейха Мусліха-ед-дима Сааді Ширазського (його ритмічної у сентенціозній формі збірки—«Гулістан»), й ин., та з китайської поезії на польській мові, з якої переклади він пробував робити теж. В останніх є своєрідне екзотичне творення образу та поєднання настрою природи й людини, що діють і на естетику європейця. От, напр., хинський вірш «Зімова ніч», ним перекладений.

«Тріскотіння бамбуків підказує мені, що випав сніг». Лаконично, але з відчуттям картини. Поезії тих народів—властива й афористичність, що часто, може навіть підсвідомо, просочується у віршах Поліщука й улюблена ним (порів. його «Бризки мислі» в «Вирі Рев.» або «Арені» та «Шл. Мис.»). Коли ми візьмемо хинський парадокс—«Відречись од турбот і будеш трошки вільним», або «коли жінка говорить до тебе, усміхайся до неї й не слухай її», то-що,—вони нагадують манерою як раз ті «бризки».

В. Поліщук сам теж читається і робить свій вплив (маємо вже біля 50-ти статтів і рецензій, присвячених йому). Чимало з творів його вже перекладено на інші мови.

Так, напр., в «Анталогії укр-ой поезии в русских переводах»<sup>1)</sup> (154—163) маємо уривки з поеми «Ленин», і поему «Капитан Шредер», «Весенний труд» і «Нищим духом».

З інших творів на рос. мові є «Адигейський співець», «Аскания Нова» (в «Географии Украины») уривки про дитяче свято з «Ярини Курнатовської» («Коммунарка Украины»), і дрібні вірші. Останні з'являлися й у німецьких та білоруських перекладах.

### СПРОБИ КРИТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОЕТА

Як ставиться до В. Поліщука критика?

Перш усього, не одностайне,—одні співають йому дифірамби, другі лають або стримано чекають на майбутні твори поета.

Ще про перші його збірки—«Соняшна міць» і «Вибухи сили» М. Тростянецький із захопленням писав:

«Ані Семенко, ані Слісаренко, ані Тичина не найшли в собі сили сягнути так далеко, з таким поривом від традицій дореволюційного мистецтва, як Вал. Поліщук... (Він) міцно зв'язав свою долю з долею революції, того й поезія його така соняшна. Він прийняв сучасне революційне життя цілком щиро, як то кажуть, нутром!» («Жовт.». Х. 1921, 101 с.).

Аналізувати їх автор не наслідився.

Помірюваніше де-кілька разів у них розбирався проф. О. Білецький в рецензіях («Шл. М.», 1922, II і «Ч. Шл.», 1923, 4—5) і статтях. Не зовсім задоволений його резонерством і вільним відношенням до метру, по змісту він ставить поета високо.—

<sup>1)</sup> Под ред. А. Гатова и С. Пилипенко. Вступ. статья А. Белецкого. Государств. изд-во Украины 1924. 320, in. 16<sup>0</sup>.



...«Поліщук дає в своїй творчості радісне виправдання життя у всій його повності, з усіма стихійними пориваннями тіла й духу, з усіма його іноді різкими й жорстокими контрастами. Він уславлює соняшну міць, що переливається в здоровому тілі і в невичерпаній—постійно рухливій природі; він співає гімни революції і в своїх поемах пробує дати широкі картини її в цілому і в окремих ментах» («20 років нової укр-ої лірики», Держв., 1924)

Загалом прихильно до нього, як і до всього укр-го нового пролет-го письменства, поставився білоруський поет З. Бядуля, що вмістив спеціальну статтю в «Савецкой Беларусі» (№ 292, 21-XII, 1923) і рецензію на твори поета в місячнику «Польмя» (№ 2, 1924, Менск).

В останній він писав:—

«Через усю творчість Поліщука проходить два шляхи: бунтарство й радість життя. Ці два первістки, разом узяті, немов нагадують собою яскраво-соняшну погоду й зливу. У формі віршу, ритміці, образах і мотивах,—всюди проходить у нього соняшна радість й вихряне бунтарство».

Він-же дав де-які цікаві спостереження над образністю поета.

Пробував оцінити у річному огляді укр-ої літератури де-які поеми В. Поліщука неокласик М. Керов. («Правобер. кооп-р», кн. I, 1923), переважно з формального боку. Визнаючи «Ярину Курнатовську найцікавішою, він гадає, що манерою й тоном автор наслідував ліро-епичному «Евгению Онегину», і не зміг дати об'єктивного образу сучасності через брак перспектив, лише переплівши себе й Ярину К., немов у еліпсі два фокуси. «Виконання поеми,—на його думку,—далеко не дорівнює замислу. В оповіданні занадто багато деталей, у вірші і фразі занадто мало оброблених окремі щасливі образи, фрази, сполучення слів—все потопає в потоках якоїсь... репортерської красномовності. Та сама необробленість псує і другу поему П-ка «Ленін».

Позитивного нічого шановний поет не помітив. Де-які думки його—вірні.

Десняк у своєму веселому наскокові на В. Поліщука в «Семафорі у майбутнє» (К. 1921) звиває його «кислооким», натыкає на шовінізм, фразерство, то-що. Але критикові пошкодила його злість, що змушує догадуватися про якісь інші підстави ворожості.

Неприхильно й побіжно поставився до музи В. Поліщука також О. Дорошкевич.

Виразно відчувається, що прийняття революції в Поліщука не органічне, як у Сосюри, а суто-формальне, «голове», розумове; по суті він часто залишається тим-же індивідуалістом... Звідси (а може—і через катастрофічну продукцію поета)... Та інтелектуальна рефлексія, та реторична балаканина, здебільша дуже банальна й поверхова, що часто знищує кожне свіже ліричне почуття поета». («Підр. по істор. укр-ої літ-ри», К. 1924, 332 с.).

Не заперечуючи права кожного критика мати своє вражіння від поета, наше як раз було іншим, ми не погоджуємося з висловленою далі думкою, що мораль поету уявляється лише «в дусі примітивно-цінічного культу тіла». Про це ми говорили вище, як і про технічну досконалість творчості його та громадське її значіння.

В. Коряк, з властивою собі гостротою й лаконичністю поставився у минулому році до Поліщука так:



«Прийшов до «Гарту», визнав марксизм, комунізм. Як перетвориться в його це все? З природи людина «скомплікована», як галичане кажуть, еретик і норовистий.

Поет цікавий, вражливий, чудово схоплює живі шматки життя, відтворює, малює полотнища, що в їх пульсує кров і рухаються живі істоти. Псує йому потяг до філософії і різних ризиковних концепцій». («Шість і шість» Б-чка. «Гарт», сер. 1, № 1, 1923).

Політична підозрілість, здається,—зайва. Не тільки темами, а й усією натурою В. Поліщук поет все-ж післяжовтневий. Це підкреслює в своїй статті А. Лейтес:

«Поліщук увесь у новій добі, і то не тому, що у нього нові мотиви й сучасні сюжети, а скорій тому, що до нових сюжетів у нього новий підхід, і нові мотиви він співає з зовсім несподіваним темпераментом, який свідчить, що він усією істотою вріс у нову, сьогоднішню добу... ренесансу, буйних, життєрадісних, непричесаних слів, могутніх полотен, матеріялістичної свідомості, кохання й образів»<sup>1)</sup>.

Як-би ни було,—з пориваннями вперед, постійними шуканнями, працею над самоосвітою, слідкуванням за розвитком сучасної з.-європейської літератури, а також і східної, В. Поліщук ще може зробити багато, як уже й зробив. З його прагненням створити нове, дати провідні зірки, ясні, блискучі, що освітлять шлях до майбутнього, скрасять і зафіксують сучасне,—він зможе ще йти довго з часом нарівні.

Зрідка трохи тенденційний, надуманий прозаїк у поезії, він чаще все-ж вражає художністю, непідробленістю чуття, відсутністю штучности, щирістю й вірою в поступ і працю.

---

<sup>1)</sup> «Пролетарский ренессанс в укр-ой литературе». «Коммунист», 16 берез. 1924 р., № 63 (1254).



К. КОПЕРЖИНСЬКИЙ

## Де-кілька джерел до вивчення історії постановки драматургійних утворів І. П. Котляревського.

В наших часах ніхто вже не стане заперечувати, що не можна ставити знаку рівності поміж історією драматургії та історією театру; остання є поняття більш широке та включає в свій обсяг першу.

І. П. Котляревський відіграв у історії української культури величезне значіння не лише яко письменник та драматург, але й як будівничий, творець нового українського театру. Українська Мельпомена мала свою колискою театр Штейна. Коли трупа Штейна (без самого Штейна) почала працювати в Полтаві, то директором її став, як відомо, І. П. Котляревський, який відав справами театру разом з правителем канцелярії кн. Репніна Умберхом (1817—1821). Отож в особі І. П. Котляревського Україна получила одночасно й директора театру (режисера) й драматурга й актора, бо-ж відомо, що І. П. Котляревський сам був актор—виступав у «Сбитенщику» та в «Удаче от неудачи» Княжнина, де виявив надзвичайний акторський хист.

Найпершим завданням історика театру І. П. Котляревського є, по можливості,—реконструвати п'єси його, яко вистави театральні. Належало-б (для чого мається обмаль даних) реконструвати виставу «Наталки-Полтавки» й «Москаля-Чарівника» на Полтавськім конові, узгляднуючи первісний текст п'єс, тодішню гру акторів, їхню інтонацію та рухи, *mises au scène*, костюми і т. и. разом з декорацією та улаштуванням кону.

Коли цей перший крок зроблений, належало-б простежити за тим, які зміни в постановці п'єс Котляревського відбулися на протязі цілого їх життя на конові в залежності від соціально-економічних умов часу та місця, де відбувається та чи інша вистава.

Подібне завдання до кінця не довершив і не виконає ніколи ані жаден з істориків театру, навіть сучасного. «Аромат вистави» тисячі відтінків, міріади блисків, повнозвучність нюансів її ніколи не передасть ні фонограф, ні кіно, ні найстаранніша метода досліду. Незлічена кількість елементів вистави на віки вічні зникають без найменшого сліду,—їх назавжди ковтає вічність.

Отож дослідник може лише простувати до наближення до свого завдання, повинен робити, що може, з метою відгадати сутність справи, накреслити хоч основні підвалини для приблизної схеми.

Під таким зглядом кожна помарка режисера, його нотатки, кожна лінія червоного олівця цензора має велике значіння. Рівноставленні з деякими іншими даними (напр., рецензіями), ці, з першого погляду, дрібнички дають часом цікавий з соціологічного боку, з точки погляду історика



форм театрального розвитку на ґрунті певних змінливих умов соціальних—матеріал.

У Бібліотеці Державних театрів у Ленінграді є де-кілька рукописів та друкованих примірників п'єс Котляревського з помітками різного роду. «Наталка - Полтавка».

1. Цензурований примірник 1, V, 3, 9; ч. 2361, 40, 39 арк.†1.

Рукою цензора чорним атраментом написано: «Одобрється кь представленію. Спб. 17 апр. 1852. Дѣйств. ст. совѣтникъ Гедерштерн».

Помітки олівцем та атраментом показують, що рука режисера торкалася тексту не раз, а що найменше два-три рази.

Невідомо кому належать викреслення червоним олівцем та червоним атраментом (часом і те й друге), певніше від усього, що режисерові—(а не цензорів). В цих пропусках яскраво позначається послідовна тенденція викинути з тексту все, що так чи інакше торкається духовного, церкви, релігії.

Ось, напр., в яві третій першої дії викреслено згадку Возного про «Тахлаухівського дяка» та обсяг його освіти.

В монологові Возного «Сердешный приятелю... (ява 3, першої дії) викреслено слова: «Божусь в том ий же ей, ей».

В монологові Возного: «О, простота, простота!.. викреслено: «Ежели-б здісь собралось много народу і зненацька ангел з неба з огненною ріскою злетів і воскликнув... і т. до слів «Блаженна ложь»...

В викресленнях цих помічається безумовна послідовність.

В мові Возного про Кочубея (д. III, ява VII) бачимо таке скорочення: червоним атраментом та олівцем викреслено слова: «Василь Левонтьевич Кочубей був Генеральним Судею, а не полковникомъ». Викреслено до слів Виборн. «Отто тільки не чепурно».

Особливо-ж суворим був олівець звичайний: він не спинявся ні перед діалогом, ні перед піснями, поправляючи та скорочуючи силу матеріалу. Так, напр., довга розмова Виборного з Возним про Петра (від слів: «Уже не що другого любе... до «А вышечеченный Петро»... в яві 3-ій 1-ої дії—викреслена. Замість неї Виборний відповідає Возному короткою реплікою: Петро, що жив при покійнім Терпилі. Замість «А вышечеченный Петро»—маємо: «А тее той Петро». З помітки на рукопису видно, що він переданий був відомому на Вкраїні антрепренерові Артемовському.

З нотаток довідуємося, що ролю Тетерваківського мав грати Тушбіс, Макогоненка—Артемовський, Терпилихи—д. Жданова, Наталки—д. Жулева, Петра—д. Латишева, Миколи—Ширяєв. (Імена артистів—звичайним олівцем).

Можливо, що викреслення звичайним атраментом належать руці Артемовського, знавця української мови та репертуару. В де-яких змінах явно видно знання режисера української мови.

Певне режисер робив зміни та пропуски з метою полегшити працю акторам та наблизити п'єсу до сприйняття її москалями через пропуск мало зрозумілих місць.

Як-би там не було «Наталка-Полтавка» йшла в надзвичайно перекрученому, порівнюючи з основним текстом, вигляді.

Що до самого тексту копії треба зауважити, що вона взагалі мало різниться від друкованих текстів (Куліша, Срезневського), обидва небагато



різні. По розташуванню матеріяла (3 дії) наближ. більше до тексту Срезневського. Багато ріжниць від друкованого тексту з'ясовуються просто недоглядом та незнанням переписувача української мови.

Належить однак звернути увагу на те, що в тексті зрідка маємо зайвий, порівнюючи з друкованим текстом, матеріал. В яві VIII дії третьої в пісні: «Та йшов козак з Дону»... маємо, окрім звичайного тексту, ще такий додаток;

«Ні, спасибі доля поки козак в полі;  
Поколі він в полі, тоді він на волі.  
Ой коли-б ти волі вийшли-б ко мні в полі.  
Тоді-б згадала, кого обітала.

2. Сцена из оп. «Наталка, Полтавка», соч. И. П. Котляревского (I, V, 5. 40, № 2606) 4<sup>о</sup>. 14 л. л.

Це є третя сцена дії першої (Возний та Виборний)—список з друкованого.

В тексті випущено слова Возного, які містять пісню «Всякому городу нрав і права». Попередня та наступна репліки—з'єднані.

Ремарки—або пропущені або скорочені.

Сцена була призначена для вистави. Це показують режисерські викреслення.—Режисер багато в розмовах викреслив. Ось, напр., в словах Виборного: «Так чом же ви не здружитесь. Уже-ж, здається, пора»—продовження цих слів викреслено до слів Возного «Послухай, пане Виборний»...

Викреслено також довгу розмову про Петра (від слів: «Ви, може, чували, що-як вони ще жили»... до слів Виборного: «Бог же його зна»...

Замість репліки Возного: «А вишередчений Петро де-те є то як його обрітається», написано, спочатку олівцем, а потім аттраментом: «А де-ж той другий?»

Довгі припрошування Возного звернені до Виборного, в яких перший просить допомогти в сватанні скорочено до мінімуму. Получається вражіння, що «сердешний приятель» за одним разом запропонував свої послуги.

З додатків відзначимо № для співу після репліки Виборного про Петра: «Бог же його зна»... Всупереч друкованим текстам для співів вказано пісню: «Вітер віє горі»...

3. Значний інтерес має для історика театру також рукописний російський переклад «Наталки-Полтавки». (Цензур., ч. 23.153). Переклад цей—підцензурний: «Наталка-Полтавка». Драматическая опера в 3-х д. Соч. Котляревского. Перевелъ съ малороссійского В. Базаровъ. С.-Петербургъ. Село Кисаровско 1878, авг. 8-го дня. 4<sup>о</sup>, 42 л. л.+4.

Цензор надписав: «К представленію дозволено, 12 дек. 1878. Цензор драм. соч. Кейзер фон-Нилькгеймъ».

Відзначимо цензурний пропуск в перекладі. Червоним цензорським олівцем викреслено в VII-ій яві другої дії розмову про москалів та про російську оперетту Шаховського (від: «И много повиворотил слов» до: «Будет, полно нам раздобаривать, что нам за дело до чужого носа»...

4. Де-який інтерес має також друкований примірник «Нат.-Полтавки» Спб. 1862). I, XXII, 7, 3.



З нього видно, що по ньому п'єса виставлялася. Названо імена артистів:

Наталка—Кузнецова.

Возний—Петровський.

Виборний—Давидов.

Певне один артист грав Возного, другий—Виборного.

Микола—Кравченко.

Петро—Большаков.

Текст «Нат. Полт.» режисер трохи скоротив. Ось, напр., викреслено всю розмову про «Коз. Стихотворця». Викреслено також пісню—«Гомін, гомін по діброві» (ява I-ша, д. II).

В скороченнях помічається стремління до оживлення діалогу.

Лаконічні режисерські ремарки не вносять нічого нового.

5. В тій-же книжці в «Москалеві-Чарівникові» зроблено багато режисерських поправок: багато матеріялу викреслено.

Ось, напр., в яві першій дуже значно скорочено розмову Тетяни з Тінтиком. Режисерський синій олівець не вагався викреслювати й цілу сторінку.

Є де-які зміни і в тексті. Зам. воєнними—москалями, зам. хо-роше—добре; зам. я одна—я сама і т. и.

Разом з іншим матеріялом викреслено багато пісень. Поряд з синім олівцем черкав і звичайний.

6. «Москаль-Чарівник» Спб. 1889 (ч. 57179). В цім примірнику режисер викреслив небагато:

Дві репліки в розмові Пінтика з Тетяною. (Від: «Пустое! Фрашки!»... до: «Ничего, ибо я прав», стр. 9); в яві VII ремарку: Михайло хочет пить, жена удерживает его й розмову:

Титяна. Перехристи перше!

Михайло (к солдату). А можно перехристити?

Солдат. Не только можно да и должно.

Далі в поясненні до оклику Михайла: «А!» викреслено слово крестит (це—на стор. 23).

В яві XI (стор. 41) в словах Михайла пропущено и панич сей не Дух святыи с нами.

У всіх цих режисерських пропусках позначається явна тенденція виключити з тексту все, що так чи инакше має відношення до релігії.

7. «Москаль-Чарівник».—Малорос. водев., в 1 д. Соч. И. П. Котляревского. Изд. В. Наголкина. Киев, 1886. (I, 4. 2. 27. № 1716).

З поміток на цьому примірнику видно, що п'єсу виконували такі артисти:

М. Чуприн—Давидов.

Тетяна—Савина або Никольская.

Финтик—Озаровский.

Режисерські ремарки п'єси мають стисло практичний характер і особливого інтересу не уявляють.

Дрібні поправки свідчать про те, що режисер знав укр. мову.

Зам. «Чи у вас...» він написав: «Хіба у вас...» (стор. 5); зам. насто-ящий—правдивий і де-які другі.

Дрібних і великих скорочень тексту п'єси є досить багато.



Пропущено розмову між Тетяною і Пінтиком про співи та їхній дует (Заспівайте пісню без зипалу... до «А тепер, може, час уже и вечеряти; стор. 6—7), розмову їхню про батьків (три сторінки: 9, 10, 11).

Де-що скорочено в розмові Финтика с солдатом, стор. 15—17 (все, що торкається військової служби).

Пропущено розмову поміж Михайлом та солдатом про українські співи та москалів (стор. 40—41).

Моралізаторські розумування в яві VIII (стор. 45—47) теж пропущено; тут залишено тільки дві перших репліки.

В яві XI пропущено репліку Тетяни про чоловіка й пісню: «Був у мене мужичок с кулачок» та слова Михайла, що слідує за цією реплікою (стор. 53).

Є й другі менш значні скорочення тексту. По всьому видно, що режисер намагався виключити те, що мало-б видаватися в його обставинах часах за нудним і мало цікавим (служба, 1812 рік, то-що) та без шкоди могло бути пропущеним. Цим досягалось де-яке прискорення дії.

8. «Вергилиева Энеида». Комична оперетта в 5 діях и 16-ти одми-нахъ въ виршахъ. Перекладена зъ поеми И. П. Котляревскаго М. Л. Кропивицким. 4<sup>о</sup>, лл. 71+3, рукоп. 1899 р. Екземпляр—підцензурний (ч. 32481).

Рік рукоп. з'ясовується з печатки: 30 янв. 99. Цензурний напис голосить: «К представлению дозволено. И. д. Ценз. др. с. (підпис не разб.) 30-IV-99 (цеб-то 1899 р.).

Дієві особи: Богиня Юнона, Геба—прислужниця; Еол—бог вітрів, Нептун—бог моря; Еней—царевич Троянський; Борей, Зефир, Євр, Норд—вітри; троянці.

Наведені дані далеко не вичерпують змісту згаданих рукописів та друків Бібліотеки Державних театрів. Дають вони право на один міцний висновок. Театральна публіка сприймала на конові п'єси Котляревського в значно зміненому вигляді.



М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ

## Науковий аванпост у дикому полі.

(ХЕРСОНСЬКИЙ КРАЄВИЙ ІСТОРИЧНО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ)

В тихому, обезлюднілому Херсоні, фасадом до висхлого, бур'яном порослого бульвару, на вулиці, що носила ім'я англійця Джона Говарда, а тепер називається Червоно-Армійською, стоїть сірий двохповерховий будинок самої звичайної архітектури. Колись то була ночліжка, а тепер то краєвий історично-археологічний музей, гордість Херсону й Херсонщини.

### I

Херсонський музей уявляє собою яскравий зразок того, як правильно поставлене завдання може бути виконане силами індивідуального напруження, що зуміло притягти організовані ним творчі сили мас.

Основатель музею Віктор Іванович Гошкевич, відбувши академічний стаж під керуванням такого авторитета, як небіжчик В. Б. Антонович, переселився з Києва до Херсону, поставивши собі метою вивчити на місці історію зміни культур.

Обхоплюючи район степової рівняви низу Дністра, Бугу й Дніпра з Криворізьським водозбором, Херсонщина, оте колишнє Дике Поле, з давніх давен була ареною культурної дії. Течія зі сходу на захід, з півдня на північ, супротивні течії,—всі вони залишили тут свій слід: могили, гробовища, городища, становища, цілі поля знаходок, якими являються лівобережні кучугури, покривають Херсонщину. І древні письменники невпинно твердять нам про ці місця: Дністр, Буг, Дніпр, особливо останній. Найбільше згадуються гирла його, як тільки зір географа тих часів звертається на схід. Не дивно. Багата придніпровщина—ласий шматок, а судоходний Дніпро по водах своїх несе кошовий крам далекої півночі.

Ясно, що матеріалу для вивчення буде скільки завгодно.

Отут, в Херсоні, в гирлах Дніпра-Борисфена, в Херсоні, обведенім вінком античних городків-колоній з перлиною північного Чорномор'я—Ольвією, повинен бути музей, котрий ілюстрував би зміну культур нашого краю. А потім того тут місце і історико-археологічному інституту. Тут можуть бути заповнені пробіли багатьох сторінок історії, розшифровано багато незрозумілих указівок у книзі історії людських культур.

В. І. взявся за виконання свого завдання безпосередньо. Насамперед треба було почати збирання предметів старовини, «усяку всячину



стародавню». І ось, влітку 1890 року, з купкою юнаків-учнів, вирушає він пішки на кучугури (так називаються піскуваті дюни на півдні), де вітер, здуваючи верхній шар піску, оголює по видмах безліч останків стоянок людини, слідів її перебування там.

Кучугури, що їх В. І. виходив пішки вздовж і впоперек від Каховки до Прогноїв, дали музею тисячі предметів.

Збираючи предмети, В. І. набірав і «співробітників» майбутнього музею в особі селянських хлопців, що пасли скотину по Кучурах і по копійці за дрібний предмет, по гривенику за глечик, зносили до «дядька» свої знаходи. Далі робота пішла і вшир і вглиб. Набірання співробітників йшло поміж сільською й міською інтелігенцією, скрізь, де тільки знаходились більш менш чутливі на культурні запитання люде. Губерніяльна влада теж була використана: тисячами розсилались обіжники з указівками й поясненнями відносно обов'язків кожного щодо пам'ятників старовини,—для цього збірка Гошкевича почала називатись музеєм Херсон. Губ. Статист. Комітета.

В. І. робив розкопки сам, їздив на поштових по всьому краю, добився невеликих коштів на розкопки від б. Петерб. Імп. Арх. Комісії, підбивав на розкопки під своїм доглядом amatorів із землевласників. Колекції росли; в квартирі В. І. стало тісно. Від людей, сторонніх справі, було подано думку про перевод музею до Одеси, про приєднання його до Т-ва історії й старовини. Ця спроба не удалась, а питання про помешкання розв'язало міське самоврядування, одвівши в новому будинкові громадської книгозбірні три кімнати, в котрих і було розміщено колекції. Року 1898 Гошкевич мав можливість відчинити музей для публіки. Того-ж року було організовано Херсонську вчену архівну комісію, котра приняла в своє завідування музей.

Але те, що відали, скоро переросло того, хто відав, і бездіяльна комісія через десять років по власній волі припинила своє існування. І знов виникло питання: як бути з музеєм, в котрому до основної збірки Гошкевича, силою природньої тяги, приєднались колекції інших місцевих збірачів? Новий натиск: вивезти музей до Петербургу чи до Одеси знов одбиває невтомний В. І. І знов виступає міське самоврядування. Воно дає для музею (1909 року) добре обладований будинок, кошти на утримання, і В. І. став довічним директором і міг вважати справу вивчення історії зміни матеріяльних культур на Херсонщині поставленою на певній основі.

Так воно й було. Сітка співробітників кореспондентів (до 200), в котрій одні з хлопців стали дядьками або громадськими й адміністративними діячами, другі—з університетських друзів і знайомих—робітниками й авторитетами науки,—ця сітка, безперестанно поповнюючись все новими петельками, міцно обхопила весь край і зв'язала працю В. І. з ученими колами центра і навіть закордону. Робота йшла добре, повним темпом. В. І., збираючи, виясняючи, класифікуючи, систематизуючи колекції, друкував свої звіти й розвідки, читав популярні лекції. Наукова оцінка праці В. І. не раз давалась авторитетами в російській і закордонній пресі. Не раз колекції музею були предметом вивчення вчених спеціалістів Росії й закордону.

Історичні події, починаючи з 1914 року, певна річ, зменшили розмах діяльності музею. Але ще в жовтні 1917 р. Гошкевичові пощастило



спастися з Бесарабії від загрожуючого вже руминського захвату високо коштовну колекцію античних скульптур і написів т. зван. музею Суручана, придбану містом у її власників за 6200 карб. В період 1918—20 р.р. поповнення музею йшло тільки за рахунок руйнації по околиці приватних збірок культурних цінностей, що дало музеєві не мало значного матеріалу.

Наступив потім славнозвісний Херсонський голод. В умовах нескінченної горожанської війни й голода відсутність матеріальних коштів обернула працю В. І. в боротьбу за саме існування музею. В яку ціну обійшлась ота боротьба, скаже вкрай підірване здоров'я В. І... Але він вийшов з неї переможцем: серед загальної Херсонської руїни музей уцілів, ніщо не згинуло, навпаки, придбано де-які цінності. І це досягнення В. І. відмічено і на місці і в центрі: він—червоний герой праці, його роботу атестовано у звіті про діяльність Наукового Комітету за 1921—23 р.р.

Матеріальне становище музею, з січня 1923 р., прийнятого на держбюджет УССР, скромне, але забезпечене. Відпускаються кредити на наукові потреби і поступово входить в норму наукової установи робота музею по лінії розвідки, освідомлення й обробки матеріалів. Відвідували музей за 1923 р. більш 12 тис. чоловік і III екскурсії.

Такий побіжний історичний начерк.

## II

Що-ж уявляє собою музей зараз в його теперешньому становищі?

Все надбання музею розподілено по відділах і колекціях. Відділів два: історико-археологічний з палеонтологічним і художній. Історико-археологічний має колекції: 1) доісторичну, доскіфську (2684 №№); 2) античну і скіфо-сарматську (7875 №№); 3) ранніх середніх віків (650 №№); 4) доби татарської, литовсько-польської, запорізької, турецької (3285 №№); 5) часів російської колонізації краю (1275 №№); 6) війни й революції (850 №№).

Під'отділ палеонтології—288 №№. Художній відділ—304 №№.

Будинок, як раніш зазначено, має два поверхи. Внизу вестибюль, три великих зали, книгозбірня (більш 4000 наукових томів). Зали I й II виявляють собою строкату картину, приємну для зору навіть в своїй відносній хронологичній хаотичності. Тут розміщено видатної цінности колекції (до 200 №№) художнього відділу; полотна пензля Айвазовського, Полєнова, Каразіна, Куїнджі, Кузнецова, Фокіна, Зарубіна й інших первокласних майстрів. Невелика, але цінна по підбору група виборів б. імпер. фарфорового і скляного заводів: вази, скульптури (є роботи Зіміна, М. Рафаеля, Гінзбурга, Аронсона), кристаль. Де-кілька прекрасних зразків мистецького виробу меблів. І тут же вздовж по стінах тимчасово, до виділення в самостійну одиницю художнього відділу, притулились пам'ятники натхненної вчительки митців усіх віків—яснобарвної Еллади, сини котрої і в далеких чорноморських степах не відставали від звичайного життя метрополії. Чудодійно життєві навіть уламки марморів: тут на золочених з білим підставках справжнього емпіге дві пари чарівливих жіночих ніг; там у кутку—граціозний вигиб жіночого задрапірованого торса; величньо стоїть



фігура з складками одягу, що прямо спадають вниз. Європа, украдена божественним биком. Увінчаний вінком муж, а спустошені впадини очей викликають здогадку: чи не є це образ високошановного борисфені-тами сліпця Гомера, співця Іліади, що зберіг нам далеко ближчий йому по часу мистець? Славнозвісний лев з Ольвійського двірця скіфського царка. Цілим некрополем тягнуться надмогильні плити. Написи громадського характеру й присвячення—свідки життя і смерті.

Але про написи і пам'ятники скажемо пізніше при описанні історико археологічного відділу.

В теперішній момент життя землі, момент, що його вираховують тисячеліттями, людина являється вершиною творчих досягнень природи. Але й до неї безліч представників царства тварин пройшло по нашій Херсонщині. Ріжні геологічні доби представлено в I залі нижнього поверху останками фауни і флори. Кістки й відтиснення акули й інших риб, кита, тюленя міоценового й пліоценового морів, що заливали наш теперішній суходіл. Кістки південного слона, носорога, гіпаріона (предок коня) міжльодникової доби. Ікли й кістки мамута, носорога й кістки оленів: «благородного» й північного, лося, косулі, биків (бізона, первобутнього бика, тура) й дикої коняки, могутніх четвероногих, що пробували тут в добу зміни кліматичних умов: теплого, міжльодникового, холодного, коли льодники знов насунулись, і, нарешті, помірною, як і сучасний нам клімат. І коли сусідство мамути або кита ми не можемо вважати для себе зручним, проте все-таки шкода, що тепер пальми не ростуть вільно, як колись, на Херсонщині й доводиться задовольнятися тільки спогляданням в музеї кам'яного відтиснення листа пальми хамеропс.

Всі палеонтологічні визначення колекції зроблено проф. М. В. Павловою і найбільше цікаві з їх видано нею в «Записках Акад. Наук» і в «Бюллет. Моск. О-ва естествоиспытателей».

### III

По східцях, прикрашених колекцією амфор, піднімаємось на верхній поверх. В першій його залі предмети доскіфських культур. Величезна шафа на всю стіну вміщає зібрання неоліта, систематично розміщеного в відділах шафи по групах: 1) кремінні стески й останки каменю, нуклеум, як доказ місцевого виробництва приладдя; 2) скребки різних типів. 3) ножевидні знаряддя, пилки; 3) накінецьники списів і стріл, серед яких більшість зразки рідкої краси матеріялу й чистоти вибору; 5—7) різні типи більш важкого кам'яного знаряддя, між иншим ціле ручне жорно; 8—9) кам'яні молотки, клинця й сокири. Тут же систематизовано до 250 типів орнаментів на черепках і велика колекція посуду. В окрему вітрину виділено те знаряддя мешканців доісторичної Херсонщини, що знаходиться рідко; варениковидні кременні скребки, приладдя невідомого призначення з талькового сланцю, молот з основи рога лося, знаряддя з гомілкової кістки якогось ссавця; кілька посуду з каменю; чудового виробу молоток з темного каменю, оздоблений тонкими зигзаговидними орнаментами; кам'яний молоток недосвердлений; дві кам'яні булави й інші речі.



Визначення пород каменю, з якого зроблено приладдя, було почате проф. Сидоренко (Одеса), але ще не закінчене. Перервалось в період громадянської війни. З боку археологічного ця колекція досліджена фінським археологом проф. Айліо, котрий підкреслив знаходження в ній приладдя «тарденуазького» типу. Працював над колекцією, крім російських спеціалістів, і проф. Арне (Стокгольм).

Друга мала вітрина містить в собі первісні вироби з бронзи, а також дуже цікаві з тальку (7) й глини (2) матриці (форми) для виливання. Більшу частину матриць знайдено на становищах по пісках лівого берега Дніпра, насупроти Херсона. Два знаходи були повні; кожен складався з пари форм з симетричними вирізками (списи, сокирки з ушками і без них, браслет, шило) і з дірочками для шпелі, що скріпляли половинки при виливанні, щоб воно було правильне. При матрицях знайдено й по парі кам'яних клинців, що ними стискувались форми під час виливання майстром розтопленого металу. При одній парі знайдено й уламок горшка з протеклою кризою його стінки розтопленою бронзою і на йому застиглою. Не можна сперечатись,—тут, насупроти Херсону, була майстерня доісторичного металіста. Частину бронзового приладдя знайдено, як клади, в б. Херсонському, Єлисаветградському й Одеському повітах. В пісках б. Дніпровського повіту знайдено багато зброї, предметів туалету й домашнього обиходу.

В останні роки перед революцією почато було планомірне вивчення складу бронзи, з котрої зроблено приладдя, знайдене на Херсонщині (проф. П. Г. Меліков і Н. Н. Танатар). З початого ними досліджування видно, що тут, як і скрізь, в найдавніших знаряддях міді було більше, а де-далі все більше додавали до неї олова. Ці більше задовольняючі споживачів бронзові знаряддя, виробництво котрих витісняє виробництво кам'яних, треба віднести для Херсонщини до часу доісторичного: від 31/2 до 7 тисяч літ до нашого часу.

Бажання легкої поживи завжди зпокушало населенців багатой на могили Херсонщини робити розкопки з метою відшукування кладів. З часу заснування музею в Херсоні й поширенням його впливу робота розшукувачів кладів помітно почала зменшатись. Зате все зростало наукове дослідження похорон. Спеціально для музею було зроблено розкопки багатьох могил з покійниками—того далекого часу, про який зараз була річ,—людей кам'яної й бронзової доби, що не знали, або майже не знали вживання заліза. Тоді покійників ховали чомусь згорченими, фарбували їх червоною фарбою й обставляли в могилі посудом, речами обиходу—тип похорону, що мав дуже широке географічне поширення. В одній величній могилі, майже на межі з Катеринославщиною (розкопка В. І. Гошкевича), що називалась «Царевою могилою», знайдено в шарі землі, що обвалився над похороном в склепі згорченого пофарбованого небіжчика, витесаний з каменю фал; уламок його довжиною в 1 арш. 13 верш. покрито різними малюнками. Другий величезний, довжиною до 31/2 арш., идол, теж в виді мужеського органа запліднення, знайдено в розграбованій невеликій могилі недалеко від «Царевої могили». Над ним був похорон сарматської доби. Третій такий само идол з різьбою, довжиною коло 1 аршина, був викопаний проф. Д. І. Яворницьким коло Херсона.



Подробиці похоронної обстановки й дають нам можливість прозирати в таємниці релігійних вірувань наших далеких попередників.

Інші боги того часу виявляли собою жінок. Один скрипковидний идол надзвичайно цікавого старо-троянського типу був знайдений в б. Херсонському повіті на р. Інгульці, другий—з дитинчам на руках—на Дністрі в б. Тираспольському повіті. Цей свого роду Олімп наших прабатьків закрашує залу I—кам'яної й бронзової доби Херсонщини.

#### IV

В другій залі інший час і інша культура.

Насамперед роздивимось те, що залишили нам скіфи, сармати, народи вже історичні (VII в. до Христа—III нашої ери), про їх ми маємо сучасну їх літературу.

Серед зали величезний, вісом більш 7 пудів, бронзовий казан і два невеликих того-ж типу. Велетень сам вивалився в рів, що межував поміщицьку землю від селянської при дер. Осокорівці б. Херсонського повіту при р. Дніпрі. Знайдено його 1909 року селянськими дітьми. Становий рапортував справникові: «знайдено братину, з котрої запорожці пили горілку». Справник процenzорував донесення і в свою чергу махнув губернаторові: «знайдено купель для св. крещення младенців». Догадавшись в чому річ, Гошкевич телеграфував б. Імп. Арх. Ком. прохання дати дозвіл залишити цей скіфський казан в музеї. Дозвіл було дано, й Херсон має найбільший з знайдених в Росії казанів. Геродот, учений грек V віку до Христа, котрому такі казани були вдивовижу, описав один з їх. Чи не Херсонський то казан так здивував своєю грандіозністю? Сміливо,—але не неможливо.

Шафа на всю велику стіну вміщає в собі тисячі різноманітних предметів, добутих з могил Скіфії і Сарматії, частиною котрих в колишні часи була Херсонщина. Уже побіжний погляд на цю збіраницю дає зрозуміти, як збагатився культурними придбаннями обиход нових населенців Херсонщини. Появився новий метал—залізо, що за три тисячі літ до нас стало відомим мешканцям Європи й доказало свою перевагу перед каменем, міддю й бронзою. Але старі звички й традиції прашчурів боряться з новиною. Ми бачимо, що шолом на голові воїна—мідний, в руці спис—залізний, стріли то бронзові то залізні. Сила традиції кріпка.

Беручи на увагу все відоме нам про древню людину, ми бачимо, що тут річ не в простому випиханні одного матеріялу другим, більш придатним, не в економічних тільки міркуваннях, що примушують тільки зберігати й до часу користуватись «старими предметами». Згадайте з Старого Заповіту: коли євреї йшли з Єгипта, проявилась між ними морова язва. Ну, певна річ, кара божя за гріхи. А хто-ж був найгірший? Ніхто, як Сепфора, жінка Моїсеева! У неї два сина були, ой леле!—не обрізані. «Ухопила Сепфора кам'яний ніж і сама обрізала ним синів». Що в її розпорядженні були й металеві ножі історично безсумнівно. Але вона зробила, як того треба було «по старині». Так і наші сектанти-бузувіри тримаються звичаїв «святої» старини, хоч би вони в глибині віків втрачали жаден смисл і значіння. Так і скіфи вбили свого царя Скила, коли той, напившись грецького вина,



витанцьовував на ольвійському святі в честь веселого бога Діоніса потай від своїх правовірних підданих. Всі оці психологічні супоставлення сходяться з даними археології.

Безперечно, що ясна, багата грецька культура туго проходила в гущу вірних старині скіфів і тільки в більше пізні, близькі до початку нашої ери часи, поминувши кілька століть сумісного життя, коли одні—греки купували сировину, другі—скіфи добували від благ культури, тільки тоді зустрічаємо витвори грецької культури в найсвятіших для тодішнього степовика місцях—в могилах. Скіфи-хлібороби не мали багато чого покласти з небіжчиком у могилу від своєї власної бідної, порівнюючи з греками, культурности, а чуже покласти привчилися не скоро. І все-ж грецька культура, що простягла своє проміння й до наших місць, виявлена в скіфському відділі далеко повніше, ніж одночасна їм культура тубольців.

## V

Пригородні крамарі й мореплавці, греки виселялись з метрополії на гирла великих судоходних річок Скіфії. На крутобоких кораблях вивозили вони в свою Еладу скіфську скотину, хліб, рибу й гарних, дужих рабів. В заміну йшов од греків знаменитий античний посуд, вино, дорогі тканини, вироби з золота й інших металів. Місцем початкового у нас поселення греків вважається, поки що, по дослідях останніх років—Березань,—давно пустинний остров коло Очакова при вході в Дніпрово-Бугський ліман. Тут знайдено грецький городок і при ньому кладовище, намічене розвідкою Гошкевича ще 1899 року. Для Херсон. музею на тому кладовищі років 1900—01 Г. Л. Скадовським було зроблено розкопки. Наслідки їх заповнили саму більшу з стінних шахов музею і ще три горки. А 100 кращих примірників розписаних ваз забрав Ермітаж.

Від Березані, вгору по Бугському ліману на 30 верст, на лівому березі бачимо пориту місцевість: ото руїни багатозазнавшого всякого лиха городка-колонії Ольвії, де 15 років (1901—15 р.р.) робив систематичні цілком науково-обставлені розкопки проф. Б. В. Фармаковський. Найкраще з добутого пішло до Ермітажу. Те, що дісталось на долю Херс. музею, заповнило дві великих вітрини.

А вгору до Дніпру, Бугу й Дністру, як показали досліді Гошкевича, ряд грецьких і римських городків тягся до північних гряниць б. Херсонської губ. Але з цих городків, що служили колонізаторам торгово-захисними пунктами, значно більша частина ще дожидає розкопок. Роботу по цій лінії поки що спинено.

Одним з найвідданніших збірачів античної старовини південної Росії в кінці минулого століття був І. К. Суручан. Витрачаючи на цю справу не малі кошти, він склав обширне зібрання старовини Ольвії, Пантикапея й инш. елінських колоній, цілий музей, що знаходився в Кишиньові. Після його смерті зібрання пішло в розпродаж. Дрібні речі (монети, бронза, скляні вироби) розкуплені російськими антикварами. Частина пішла до Берліну. Зосталась непроданою сама важлива частина зібрання—колекція класичних скульптур і написів, котру року 1916 і придбало Херс. міське самоврядування для музею (150 №№).



З цих джерел, з додатком випадкових знаходів, склалась колекція античної старини—окраса музею. Над матеріалами цього відділу працювало багато вчених. Так, Б. В. Фармаковський зробив вияснення кераміки; проф. Кінг (Данія) працював в Отділі Березані; В. В. Латишов видав зібрані І. К. Суручаном написи в своїй капітальній праці *Inscriptiones antique OSPE vol. I, II й IV*.

Закордонних вчених згадаємо такі імена: як Bechtel, Cagnat, Roehl, Ussing, Watzinger; з російських: Жебельова, Штерна, Ростовцева. Ясно, що реліквії античної культури, котрі зберігаються в Херсонському музеї, що процвітала колись на нашому ґрунті, уявляє собою придбання світової науки. Не тільки кожен напис із згаданого довгого ряду їх старанно вивчено й видано, але зареєстровано кожен злом букви, кожна тріщина в камені (говориться без найменшого побільшення).

Плит з написами 113 (112 кол. Суручана й 1—«стела Леокса», що тимчасово зберігається в Ермітажі). Більшість з їх—надмогильні пам'ятники. Де-котрі прикрашено мистецьки вирізбленими рельєфами, що дають образ покійника й осиротілої його сім'ї, нижче—ім'я небіжчика. Зразки такого роду пам'ятників можна бачити в Москві, в чудовому «Музее Изыщных Искусств», де для їх одведення окрему залу: «Древне-греческое кладбище». Але виставлених там надгробків втричі менше, ніж в Херсонському музеї; а що найголовніше—вони є гіпсові копії з пам'ятників, знайдених в некрополях різних міст Греції й Італії.

При перепланіровці колекцій, котру намічає музей після виділення художнього відділу, намічається одвести надгробкам свій некрополь, де знайдуть місце і мармуровий ольвійський саркофаг і урни, що колись у їх зберігався прах спалених покійників.

Друга категорія плит—з почесними декретами виборної ради Ольвійської республіки і народного її зібрання,—для увіковічення заслуг перед громадянством почесних громадян. До таких написів відноситься «псефізма» в честь Карзоаза, висічена на мармуровій плиті 1<sup>1/2</sup> метрів заввишки (II в. після Христа). Плита цілком зберіглась<sup>1)</sup>.

Церковні старости минулих часів на Україні придбали собі відомість самовихвалюванням власних пожертвувань «до церкви Божої». Але всіх старост перевершив якийсь Абаб Калісфенович, або по-нашому—Калісфененко (I вік нашої ери).

<sup>1)</sup> Не можу не додати тексту цієї «псефізми» в своєму перекладі, користуючись перекладом на російську мову з грецької академіка В. В. Латишева.

«При архонтах Омфалакові синові Еврісівія з товаришами, місяця Паніма в 12 день, рада й народ постановили (ухвалити) Карзоаза сина Атталового, мужа, що прегарно йшов по путях державної діяльності й прямував до життя бездоганного. Досвід провів його працю. Бо і в державних потребах він, добровольно виконуючи повинності, ніс не люблю тяготу, і, попереджаючи доручення, доводив суцільність всякого вибору (т.-є., що всякий вибор його натури иншу посаду був цілком удачний). Таким визначився він напрямком думки. Коли-ж іноді отчизна (своїми) нагадуваннями занадто часто притягала його готовність, він, беручи за зразок життя кращих державних діячів, являвся юнацтву прикладом подobenства ліпших (людей) і в урядах служачи щиро й працюючи, і негайно виконуючи доручення в посольствах до сусідніх царів, так що для достотного їх викладу не вистачає слів. Не менше вивірявся він в поводженні з окремими особами; але й тут вповні виявляв себе (цей) муж: звичайністю захоплюючи чужоземців і виказуючи привітність згідно з своїми чесними звичками,



«Імператору кесарю, богові, синові бога, августові найвищому первосвященникові, батькові отчизни і всього людського роду і імператорові августові, синові бога, Тиберію кесарю і народові Абаб Калісфенів з власних (коштів) присвятив портик (примурок до храму)».

— Браво, Абаб Калісфененко! Твоє щедре добродійство пережило тебе. Тепер, через 20 майже віків після того як ти ущедрив свій храм, на запитання: хто був найблагочестивіший чоловік і патріот у своєму краї?—спрошений без помилки дасть відповідь: «Абаб Калісфененко! І я сам читав про те в Херсонському музеї».

Але далі про написи.

Є в колекції немало уламків плит з переліком архонтів—виборних правителів республіки з пойменуванням дорогоцінних дарів Ахілу—«Владарю Понта» (Чорного моря), небесному покровителеві понтієських моряків і самого міста Ольвії. Єсть і жертівник-вівтар Ахіла, цього прекраснішого героя іліади, романтична доля якого обвіяна привабливістю його божественної матери, сплетена з легендами про Єлену Аргивську, про Іфігенію, завершилась тут, на «Білому острові», коло гирл Дніпра... І еліни, далеко від рідного краю, обожали прекрасного героя. Жертівник 1885 року знайшли рибалки в морі коло Кінбурнської коси, на котрій в старовину був гай Гекати, похмурої богині таємного місячного сяйва. Величезний кам'яний циліндр з одним стесаним боком для стікання жертвеної крові. Напис: «Ахілу жертівник і фіміям». Латишов відносить його до IV або III в. до Христа.

Про статуї (коло 30) із мармору, другого каменю й глини «*terre cuite*» говорено вище. Згадаємо ще про дві майже ціліх статуї богині «Владарки звірів», про статую чисто виголеного римлянином в тозі й бородатого сина Елади.

Дрібні предмети життєвого обиходу древніх греків розміщено в застелених з п'яти сторін шафах, так що кожную подробицю видно чудово. І є до чого придивитись. Тут і домашній посуд, і військове знаряддя, туалетні оздобы й дитячі цяцьки, дрібні предмети культу й інше. А який красивий в своїй простоті, наприклад, кухонний посуд, в якому варила страву древня гречанка!

Або ось лямпа, що освітлювала її житло. Яка шляхетність ліній, форми, які виборно гарні графічні й ліпні оздобы! І які убогі, порівнюючи з древніми, наші кастрюля або каганець—черепок для сала.

Він виявляв (до їх вповні) родинні чуття; а коли до його звертався хто-небудь з громадян чи в якій справі, чи по звичці сумісного життя, то його прихильності до нього не можна навіть переказати словами. Але він уславився й до крайніх меж землі, підпадаючи небезпекам з-за дружби, допомагаючи (друзям) навіть до Августів (т.-є. римських імператорів). Через те отчизна, засмучена його утратою й зажурена його кончиною, постановила: похвалами й пристойними свідощтвами пом'якшити понесену в його особі утрату; щоб він і після смерті був у пошані у живих, увінчать його (золотим вінцем і через оповісника оголосити) при виносі (його тіла), що народ вінчає Карзоаза Атталенка, що жив прекрасно і корисно для народа, і цю постанову виставити на видному місці, щоб ті, що читатимуть, мали заохоту наслідувати похвальне життя.

Зорсан Нікіратів поставив (цей) декрет Карзоазу Атталенкові на пам'ять».

Яку красу культури й яку надзвичайну динаміку життя особистого й громадського зафіксовано в цьому написі, вибитому в Ольвії 1700 літ назад.

М. Ч.



Не забудьте при тому, що ми бачимо речі обиходу трохи чи не бідняків. Це обстановка не палаців, а жилий звичайних рядових громадян. Елада любила вроду—сама була врода. І в далеку колонію, в дикі напівпустинні степи понизов'я елін ніс з собою із метрополії ту-ж соняшну, напоєну красою культуру.

## VI

Нові часи настали для Херсонщини з доби великого переселення народів. Прийшли буйні кочовники; імена де-котрих з їх заміtilись в людській пам'яті якимись пугалами: гуни, авари, печеніги (III-XIV в.в. нашої ери). Скільки їх! Як вони в різноплеменності своїй єдинообразні у своїх вчинках! Всі проходять огнем і мечем по наших тихих степах, змінивши собою хліборобів-скіфів і купців-греків. Останніми з тих східних розпорядчиків долею зруйнованої ними Херсонщини були татари, що хазайнували у нас до кінця XVIII в.

Дві великі шафи заповнені предметами побуту насильників. Татарський побут, на скільки він характеризується предметами, взятими з могил, вимальовується яскраво у всій своїй одноманітності: залізні наконечники стріл, списів, панцирі, зброя, ножиці, що ними стригли овець, маленькі металеві свічадця, намиста й інші приналежності жіночого туалету. Досліди зоолога О. О. Браунера установили окремий тип їхнього коня, названого ним «*Equus Goschkewitsky*»,—чужої нашим степам арабської породи.

Окремий відділ шафи займають здобутки розкопок В. І. Гошкевича з одміченої хронографами XVI в., як уже не функціонуючої, митниці Вітовта на острові супроти с. Тягинки. Збройною рукою зруйновано тут оплот влади князів литовських. Підземні ходи, мури, житлові помешкання з слідами бойової пожежі; кам'яні кулі гарматні; кістяки тільки дорослих мужчин—все після останнього бою покривалось шаром землі, що її наносили століття. І все воскресло за склом музейної шафи!..

Далі по черзі оглядається запорізьський Отділ. Тут переважають рушниці, пістолі, самопали, шаблі; єсть булави, пороховниці. Типи зброї і польські й татарські. Багато разів переходили з рук до рук оті знаряддя смерті. Хто з ворогів був його першим і хто останнім володарем?

На стінах—картини з неминучим козаком Мамаєм в де-кількох варіантах. Дрібниці домашнього обиходу; люльки й чарки, чарки й люльки в великій кількості. Така обстановка суворого побуту запорожців, що відстоювали границі своєї землі на далекій понизовщині.

— Колись, пригадується,—каже В. І. Гошкевич в дружній розмові з Д. І. Яровницьким,—ми марили про те, щоб пошукати добра старокозацького, розривши хоч одну з Січів. Понизов'я на компанійських умовах з катеринославським музеєм. Та не поталанило...

В тій же третій залі зберігається колекція монет, що ходили по Херсонщині, починаючи з першого появилення їх в V в. до Христа (з Ольвії). В ній єсть монета древніх грецьких городів Чорномор'я: Тіри, Пантекапея, Агріппея—Кесареї, Діоскуріади, царства Боспорського, Фінагорії, римські й візантійські; досить повна колекція монет Золотої



Орди, Кримських гирей, монети східні й ріжних європейських держав, як тих, що давно загинули, так і сучасних. Нарешті колекція руських монет, починаючи з удільної доби до теперішніх грошових знаків включно. Всього більш 6000 зразків монет і медалів у всіх металах.

Доба руської колонізації краю, крім сили руських монет, ілюструється кутком старого Херсону, прикрашеного відомим полотном Ф. Я. Алексеева—батька руського пейзажу, на якому змальовано сучасний художникові вид кріпосної частини Херсона в кінці XVIII в. Там же придворні серветки Катерини II й Павла I, старовинний туалет і стільці. Годинник з дворця Потьомкина; віяла (веера) з колекції його родички Енгельгардт, що буцім належали Марії Антуанеті. Є шафа з найріжноманітнішими й ріжночасними предметами, знайденими на самій території Херсону—від древньогрецького напису на камені до старої короги Херсона, до першого числа першої Херсонської газети «Юг», видрукованого на отласі.

Спинимось коло вітрини й щитів, що їх заповнено під час недавньої Європейської війни. Знаряддя смерти й оборони. Залізні Грати, кайдани, наручники, «смирительні» сорочки, посуд і всяке інше. На стіні поруч—старинна гравюра-портрет філантропа XVIII в. Джона Говарда, що вмер і похований в Херсоні.

Поруч з «тюрмою» міститься велика вітрина з фарфором, фаянсом, столовим сріблом (останнє не виставляється) руського й закордонного виробу XVIII й XIX в.в. Сахе старий і новий: Попов, Маклашевський, Межигір'я, б. імпер. фарф. завод. Гарне свічадо в фарфоровій рямці rocaille—Сахе середини XVIII в. Це вступи з гнізд старого режиму, зібрані за революційний час.

## VII

Ось побіжно й оглянуто музей. Дуже многозначна картина Херсонщини, писана учасниками боротьби за існування на протязі тисячоліть. Коли заходиш до музею не під час одвідування його публікою й проходиш такими залами, спиняючись коло тієї чи іншої вітрини, коло тієї чи іншої реліквії часів минулих, то відчуваєш, як тебе гіпнотизують оті зали й ріжні предмети, в їх зібранні, і чуєш, як оті предмети починають повідати свої обвіяні легендами перекази, давно забуті саги. Скільки в тому музеї матеріалу для наукового дослідження й скільки там заворожених криниць поетичного натхнення! Й те й друге ще майже не використане ні вченими, ні митцями. Музей Херсонський молодий, а останні часи не сприяли тому, щоб на його було звернено ту увагу, якої він заслуговує.

Так само, а може ще в більшій мірі, мало звертав на себе уваги й скромний заснователь його й дотеперішній невтомний збірач і впорядчик В. І. Гошкевич. Його самого, також як і його працю, більше знали й цінували за межами України, ніж на Україні. А він є один з небагатьох кращих учнів В. Б. Антоновича, що не занедбав марно заповітів свого вчителя.

Влітку 1925 року музей святкуватиме свій 35-річний ювілей і такий само ювілей наукової діяльності В. І. Певна річ, що дуже скромні вони будуть, поскільки це залежатиме від Херсона. Херсон бідний на



наукові сили й інтереси наукові, а також на виявлення інтелектуальної самооцінки. Мало він цінить своїх справжніх робітників. Що торкається Виктора Івановича, то в утвореному ним музеї навіть нема його портрета. Є там чимало портретів місцевих «діячів», ціна діяльності яких, порівнюючи з працею В. І., не варта й доброго слова. Не спромігся поки-що «весь Херсон» дорости до оцінки праці В. І. Оцінив його по-своєму червоний, пролетарський Херсон і заніс його ім'я на дошку в список «героїв праці», переважно, коли не виключно, фізичної.

Кінчаючи на цьому статтю, вважаю необхідним зазначити, що єдиною метою її написання було бажання ознайомити через «Червоний Шлях» наше широке громадянство з тими науковими й мистецькими скарбами, що зберігаються в Херсонському музеї й досі були майже зовсім невідомі на Україні. А друге—назвати Україні до цього часу також майже невідоме їй ім'я її заслуженого робітника й громадянина.

Що торкається фактичного матеріалу статті й його освітлення, то повинен зазначити, що ввесь він в готовій формі люб'язно переданий мені помічницею В. І. Гошкевича по завідуванню музеєм і його відданою ученицею І. В. Кономопуло, котрій і складаю свою щиросердечну подяку.